

کد محصول
ES2025

آخرین بروزرسانی
۱۷ شهریور ۱۴۰۵

درسنامه استخدامی

تاریخ ادبیات فارسی

- ✓ پوشش دهی مباحث مهم و پرکاربرد به زبان ساده و روان
- ✓ نسخه رایگان شامل ۴۲ صفحه (صفحات کمتر و بدون سوال)
- ✓ برای تهیه نسخه اصلی، حاوی ۱۴۴ صفحه به همراه سوالات خود آزمایی، به سایت ایران عرضه مراجعه نمایید.

لینک های مفید آزمون های استخدامی

خرید این محصول	سوالات رایگان دروس عمومی با پاسخنامه
خرید درسنامه زبان و ادبیات فارسی	خرید سوالات زبان و ادبیات فارسی
خرید درسنامه دروس عمومی	خرید سوالات استخدامی ۲۰ سال اخیر
خرید درسنامه مصاحبه	خرید سوالات مصاحبه
منابع زبان و ادبیات فارسی	شبکه های اجتماعی ایران عرضه (فایل های رایگان + تخفیفات هفتگی + اخبار)

(برای مشاهده هر بخش روی آن بزنید)

آخرین بروزرسانی های محصول:

۱۴۰۵/۰۶/۱۷ تالیف مجدد محصول

فهرست مطالب

❖ فصل اول: سبک های نظم و نثر فارسی - صفحه ۴

◀ بخش اول: سبک های نظم فارسی

◀ بخش دوم: سبک های نثر فارسی

❖ فصل دوم: شاعران، نویسندگان و مشاهیر برجسته ادبی - صفحه ۱۰

◀ بخش اول: مشاهیر ادبی ایرانی

◀ بخش دوم: مشاهیر ادبی خارجی

❖ فصل سوم: آثار مهم، برتر و ماندگار ادبی - صفحه ۳۴

◀ بخش اول: آثار برتر ادبی ایرانی

◀ بخش دوم: آثار برتر ادبی خارجی

این جزوه، خلاصه ای از درسنامه تاریخ ادبیات فارسی می باشد. در صورت تمایل به تهیه نسخه کامل آن به همراه سوالات خودآزمایی، می توانید این محصول را از سایت ایران عرضه خریداری نمایید.

خرید محصول

❖ فصل اول: سبک های نظم و نثر فارسی

➤ بخش اول: سبک های نظم فارسی

شعر فارسی در طول تاریخ، از نظر زبان، قالب، مضمون و شیوه تصویرپردازی دگرگونی های بسیاری یافته است. این تحولات به شکل گیری سبک ها و جریان های گوناگونی انجامیده که هر یک ویژگی های خاص خود را دارند. در این بخش، سبک های مهم شعر فارسی، از سبک خراسانی تا جریان های معاصر، همراه با ویژگی ها و شاعران شاخص آن ها بررسی میشوند.

+ سبک خراسانی: اولین سبک ادبی در زبان فارسی که از اواسط قرن سوم تا اواخر قرن پنجم در فضای شعر فارسی حاکم بوده است. این سبک به طور کلی و از نظر زبان و آرایه های ادبی و ... ساده تر از سبک های ادبی بعدی است. از مشهورترین شاعران سبک خراسانی میتوان به «رودکی»، «فردوسی»، «عنصری»، «فرخی سیستانی» و «ناصرخسرو» اشاره کرد.

ویژگی زبان سبک خراسانی: زبان شعر سبک خراسانی ساده، روان و طبیعی است. در اشعار این دوره، از برخی واژه های فارسی استفاده شده که امروزه در زبان فارسی کاربردی ندارند.

ویژگی فکری سبک خراسانی: شعر سبک خراسانی واقع گرا است و طبیعت و شادی و نشاط و مضامینی این چنین را بیان میکند. در شعر این دوره، شاعران به ایران پیش از اسلام علاقه و توجه بیشتری دارند و دانش آنها نیز در این زمینه بیشتر است.

ویژگی ادبی سبک خراسانی: قالب های شعری رایج در این سبک به ترتیب قصیده، رباعی، مثنوی و غزل هستند. آرایه ها و صنایع ادبی اشعار در این سبک، کم است و آرایه های موجود، بیشتر آرایه های لفظی هستند تا آرایه های معنوی.

ویژگی آثار سبک خراسانی: آثار این سبک بر قیدها و سنت های لفظی و صوری تکیه دارد و این آثار از تسلسل های منطقی معانی و شکوه الفاظ برخوردار است و به صورتی متین، واقعیت را به شکل دستگاهی منظم و قابل قبول نمایش میدهد.

سبک خراسانی به سه دوره تقسیم می شود:

۱- دوره طاهریان و صفاریان: از ویژگی های این دوره میتوان به کم بودن واژگان عربی و کاربرد الف اطلاق، آوردن ضمیر (ش) فاعلی برای سوم شخص مفرد، کاربرد واژه های نزدیک به زبان پهلوی مثل «ابا»، «ایدون» و «ایدر» و وجود اشکالات عروضی در شعر اشاره کرد.

۲- دوره سامانیان: شعر این دوره، با دربار پیوستگی تنگاتنگ داشت. از شاعران معرف دوره سامانی میتوان به رودکی، شهید بلخی، فردوسی و کسائی اشاره کرد. ویژگی های شعر این دوره عبارتند از: استفاده از واژگان مهجور فارسی و نزدیک به زبان پهلوی، موضوعاتی همچون مدح و وصف و حکمت و عشق، خالی بودن شعر دوره از اصطلاحات علمی.

۳- دوره غزنوی و اوایل سلجوقی: دربار با عظمت و پرشکوهی برپا شد و برای تبلیغ و نام آوری به جلب و تشویق شاعران و دانشمندان پرداختند. عنصری، فرخی سیستانی، منوچهری و ناصر خسرو از شاعران معروف این دوره اند. ویژگی های شعر این دوره را میتوان چنین بیان کرد: فخیم و استوار و پخته شدن کلام؛ افزایش واژگان عربی در مقایسه با دوره سامانی؛ آغاز قصیده اغلب با تغزل.

+ سبک آذربایجانی: سبک شاعران حوزه شمال غربی ایران، یعنی آران و آذربایجان است و به عنوان سبک حد واسط خراسانی و عراقی شناخته میشود. شاعران معروف آن، مجیرالدین بیلقانی، فلکی شروانی، خاقانی شروانی و نظامی گنجوی هستند. برخی از ویژگی های شعر سبک آذربایجانی عبارتند از: فراوانی واژگان و اصطلاحات عربی و فقدان برخی از واژگان کهن سبک خراسانی؛ کاسته شدن روشنی و سادگی زبان و حرکت به سوی دشواری؛ کاربرد لغات ترکی؛ اشاره به جزییات علوم و آیات قرآن و

+ سبک عراقی: از اواخر قرن ششم تا قرن نهم هجری بر فضای شعر فارسی حاکم بوده است؛ دلیل نامگذاری این سبک این است که بعد از مغول ها، کانون های فرهنگی از خراسان به عراق منتقل شد و شاعران و نویسندگان بزرگ آن، بیشتر از شهرهای عراق عجم برخاسته اند. مکتب عراقی دو ویژگی مهم دارد؛ یکی نفوذ و گسترش عرفان و دیگری پیدایش و رواج غزل. این سبک نسبت به سبک خراسانی، پیچیده تر و دشوارتر است، زیرا که سادگی، روانی و استحکام جای خود را به لطافت و کثرت تشبیهات و تعبیرات و کنایات زیبا و تازه و در عین حال دقیق داد.

مختصات زبانی سبک عراقی: زبان سبک عراقی از واژه های سبک خراسانی که واژه های کهن فارسی بودند فاصله گرفت و استفاده از واژگان تازی در شعر رو به فزونی گرفت. میتوان گفت که لغات فارسی اصیل قدیم کم شده و به جای آن لغات تازی جایگزین شده است.

مختصات فکری سبک عراقی: اندیشه غالب در این سبک، عشق و عرفان است. عرفان نیز در این سبک از حالت پند و اندرز خراسانی خارج شد و مسائل عرفانی جدید وارد آن شدند. ادبیات این دوره بر خلاف سبک خراسان، ادبیاتی است درونگرا، عشق گرا و محزون.

مختصات ادبی سبک عراقی: قالب مسلط و پرکاربرد در سبک عراقی، قابل شعری غزل است که اندک اندک به لحاظ تعداد ابیات و تخلص، شکلی ثابت پیدا میکند. توجه به بیان و بدیع زیاد میشود و شاعران به هنرهای گوناگون ادبی روی میاورند.

ابوالفرج رونی، سید حسن غزنوی و جمال الدین اصفهانی از بنیانگذاران این سبک و کمال الدین اصفهانی، عطار، عراقی، فاریابی، مولوی، جامی، سعدی و حافظ از مشاهیر و نمایندگان این سبک بشمار میروند

+ سبک هندی (اصفهانی): حکومت صفوی ایدئولوژی مذهبی شیعه را ترویج کرد و به شعر مدحی، درباری و شعر عاشقانه بهایی نداد. نداشتن درآمد از شعر مدحی باعث شد که شاعران به دربار های هند روی آورند، زیرا آنجا هنوز بازار قصیده و مدح رواج داشت و شاهان گورکانی هند، همه به پارسی سخن میگفتند. با توجه به بی توجهی حکومت صفویه به اشعار سابق و ترک عده از شعرا به مقصد هندوستان، دیگر شاعران به موضوع هایی مثل اندرز، مضمون آفرینی و باریک اندیشی روی آوردند و تبدیل موضوعات کهن به شیوه های نو در میان شاعران رواج یافت. به دلیل اینکه خیلی زود در اصفهان، شاعران محبوبی چون صائب تبریزی پیدا شدند و اصفهان مرکز این سبک شد، به سبک اصفهانی هم شهرت دارد. از سرایندهان این

سبک میتوان به افرادی همچون صائب تبریزی، عرفی شیرازی، کلیم کاشانی، ظهوری ترشیزی، زینب النسا بیگم، نظیری نیشابوری، عبدالقادر بیدل دهلوی، قاسم مشهدی، مسیح کاشانی، سلیم تهرانی، نجیب کاشانی و محمد قهرمان اشاره کرد. # مختصات زبانی سبک هندی: در این دوره، محدوده شعر از دربار و خواص جامعه فراتر رفت و روی آوردن اقشار مختلف مردم و عوام به شعر باعث شد زبان کوچه و بازار به شعر راه یافته و وسعت دایره واژگان شعر گسترش یابد و بسیاری از لغات کهن از شعر بیرون رود.

مختصات فکری سبک هندی: شعر سبک هندی، شعری معنی گراست و شاعران به معنی بیشتر توجه دارند، تا به زبان و شاعران بیشتر به مضمون یابی و ارائه معنی برجسته پرداختند؛ به عبارتی، در این دوره توجه و اندیشه شاعران بر معنای کلام است نه ظاهر آن.

مختصات ادبی سبک هندی: پرکاربردترین قالب شعری این دوره، غزل است. تمرکز سبک هندی بر معنا و روابط معنایی پیچیده من جمله رابطه تمثیلی است بنابراین آرایه های ادبی به جز به صورت طبیعی و تصادفی در اشعار این دوره رواج چندانی ندارند. قالب رایج سبک هندی غزل است و شاعران آن دو گونه اند:

۱- بزرگان سبک هندی همچون صائب تبریزی و کلیم کاشانی و حزین لاهیجی که ابیاتی قابل فهم، روابط معقول و محسوس، معتدل و لطیف دارند و شعرشان وحدت موضوع و زبان روان و درستی دارد. این شاعران ادامه دهنده سنت غزل بعد از حافظ و بابافغانی هستند.

۲- شاعرانی که به آنان خیالبند و رهروان طرز خیال میگویند که سبک هندی را به سوی افول بردند، زیربنای شعر آنان بر تک بیت است و وحدت موضوعی ندارند و فهم رابطه دو مصراع آنان دشوار است.

+ سبک بازگشت ادبی: از دوره های مهم در تاریخ ادبیات فارسی که از اواخر حکومت افشاریه و زندیه تا آغاز سلسله قاجار را در برمیگیرد. در این فاصله زمانی، با وجود اینکه برخی شاعران از سبک هندی فاصله میگرفتند، همچنان تأثیرات این سبک در آثارشان مشهود بود. با روی کار آمدن قاجاریان میل به بازگشت به شیوه ها و الگوهای گذشتگان در ادبیات، قوت گرفت. در همین راستا، انجمن ادبی خاقان به ریاست فتحعلی شاه تشکیل شد که هدف از اینکار، نجات شعر فارسی از انحطاط و تباهی اواخر دوره صفوی و دوره های پس از آن بود. اما روشی که برای رسیدن به این هدف در پیش گرفته شد، جز تقلید از آثار پیشینیان نبود و این امر موجب شد شعر به دوران گذشته بازگردد و سبک بازگشت پدیدار شود. شاعران دوره بازگشت، به دلیل فقر فرهنگی جامعه و رخوت حاکم بر ادبیات، به پیروی از اسلوب های کهن، به ویژه سبک خراسانی و عراقی، روی آوردند. این جریان ادبی را میتوان به دو شاخه اصلی تقسیم کرد:

۱. شعر عصر افشاریه و زندیه، که شاعرانی چون مشتاق اصفهانی، طبیب اصفهانی، آذر بیگدلی در آن حضور داشتند.
۲. شعر عصر قاجار، که شاعرانی مانند فتحعلی خان صبا، نشاط اصفهانی، مجمر، سروش، قآنی و فروغی بسطامی در آن درخشیدند.

مختصات شعر دوره بازگشت ادبی را در ادامه بررسی میکنیم:

از نظر زبانی: در ابتدای شکل گیری سبک بازگشت، زبان شاعران دوره اول تقلیدی نادرست از زبان سبک خراسانی و غالباً ساده، خام و ابتدایی بود؛ اما بعد از آن و با پیشرفت شاعران سبک بازگشت، آن ها توانستند زبان شاعران قدیمی را به درستی زنده کنند.

از نظر فکری: شاعران این دوره تلاش می کردند تا افکار رایج در عهد غزنوی و سلجوقی (در قصیده) و دوران حافظ و سعدی (در غزل) را بازتاب دهند و برای نزدیکی بیشتر به اسلوب گذشتگان، از مسائل روز و وقایع سیاسی، اقتصادی و اجتماعی دوری میجستند.

از نظر ادبی: مانند سبک خراسانی، پرکاربردترین قالب های شعری سبک بازگشت نیز قصیده و غزل هستند. در دوره اول بازگشت، غزل بیشتر مورد توجه بود و در دوره دوم بازگشت، قصیده بیشتر رایج بود.

+ شعر دوره مشروطه: اواخر دوره قاجار شاهد آغاز جنبش های مردمی برای ایجاد تغییر در سطح حکومت و اجتماع بود. شاعران این دوره، تحت تأثیر این رویدادهای سیاسی و اجتماعی، قلم خود را در خدمت مردم قرار دادند. در نتیجه، مفاهیم جدیدی چون قانون، آزادی، عدالت، ملت، میهن، پارلمان، انقلاب، استعمار، استبداد و ارتجاع، به محتوای اصلی شعر این دوره بدل شدند.

شعر این دوره به دلیل ماهیت مردمی و انقلابی خود، تفاوت چشمگیری با دوره های پیشین داشت. زبان شعر اغلب ساده و نزدیک به زبان محاوره شد، زیرا مخاطب اصلی آن را مردم عادی تشکیل میدادند. شعر و نثر این دوره، انتقادی و سرشار از فریاد و آرمان گرایی شد. مضامینی همچون وطن، آزادی، قانون، ستایش علوم، و برابری زن و مرد به طور گسترده رواج یافتند. قالب های رایجی مانند تصنیف و مستزاد نیز در این دوره مورد توجه قرار گرفتند. از جمله شاعران برجسته این دوره و سبک میتوان به ملک الشعرای بهار، علامه دهخدا، میرزاده عشقی، ادیب الممالک فراهانی، سید اشرف الدین حسینی (نسیم شمال) اشاره کرد.

+ شعر نو و تحول در قالب های شعری: اعتراضی که بر شعر سنتی بود، این بود که شعر خیالی و غیرواقع گرا است و با اوضاع آشوب زده آن روزگار، فاصله بسیار دارد. ویژگی اصلی شعر نو، حساسیت بالای آن نسبت به سرنوشت انسان، به عنوان موجودی اجتماعی و دارای اختیار و مسئولیت است. شعر نو بیشتر دارای مضامین سیاسی و اجتماعی، همچون آزادی، آزادگی، ایستادگی در برابر ظلم و ستم و دفاع از محرومان و ستمدیدگان، جنگ و ایثار و شهادت و وطن دوستی و عشق است. در این دوره دو جریان شعری وجود داشت؛ اولی تلفیق افکار نو با ادبیات سنتی بود و دومی جریان حقیقی تغییر سبک بود که از همه جدی تر، علی اسفندیاری، معروف به نیما یوشیج، بدان پرداخت. نکته مهم و لازم به ذکر این است که تغییرات رخ داده در سبک شعر نو، یکباره و سریع اتفاق نیفتادند، بلکه به مرور و در طی سه مرحله رخ دادند که در جدول زیر به بررسی آنها پرداخته:

انواع شعر در سبک نو	مشخصات
جریان آزاد یا نیمایی	پایبند به قافیه و وزن عروضی اما کوتاه و بلند کردن مصراع ها و استفاده نامنظم از قافیه. شاعران معروف این شیوه عبارتند از نیما یوشیج، مهدی اخوان ثالث، فروغ فرخزاد و سهراب سپهری.
جریان شعر سپید یا شاملویی	پایبند به قافیه نامنظم و عدم پایبندی به وزن عروضی، استفاده از آهنگ درونی کلمات. شاعر معروف این شیوه احمد شاملو است
جریان موج نو	فاقد وزن عروضی و آهنگین بودن و قافیه، صرفاً بیانی شاعرانه و خیال انگیز که بنابر آن، این شیوه به دشواری و تعقیب شهرت دارد.

بخش دوم: سبک های نثر فارسی

نثر فارسی نیز در گذر زمان، از نظر واژگان، ساختار جمله، میزان آرایه پردازی و شیوه بیان تغییرات چشمگیری داشته است. این دگرگونی ها گونه هایی چون نثر ساده، فنی، مصنوع و نثر معاصر را پدید آورده اند. در این بخش، مهمترین سبک های نثر فارسی، ویژگی های زبانی و ادبی آن ها و نمونه های برجسته هر دوره معرفی میشوند.

طبقه بندی درست نثرهای فارسی براساس سبک های آن کمک میکند تا با در نظر داشتن شاخصه هایی، بتوانیم ویژگی های سبکی خاص هر نویسنده را بهتر درک کنیم، همچنین این امکان را فراهم میآورد تا بتوانیم بفهمیم که کدام گونه از سبک ها در کدام شرایط سیاسی - اجتماعی و یا در کدام زمینه روان شناختی ظهور می یابند و بر آثار دوره های بعد چه تأثیری میگذارند. ما نثر فارسی را به اقسام زیر تقسیم میکنیم:

+ نثر ساده (مرسل): نثر مرسل یا ساده که با نام های نثر سبک خراسانی و نثر بلعمی نیز شناخته میشود، نوشته ای است ساده که از پیرایه ها، آرایه های ادبی و لغات مهجور عربی خالی است و از صنایع لفظی و معنوی و سجع عاری بوده و کلمات آن آزاد و خالی از قید خاص هستند. در این نوع از نثر، نویسنده مقاصد خود را در کمال سادگی و بی پیرایگی مینویسد و از استعمال کلمات و عبارات هماهنگ و واژه ها و اصطلاحات مهجور اجتناب میکند. نوشته های معمولی و از جمله کتبی چون سفرنامه ناصرخسرو و کیمیای سعادت و تاریخ بیهقی و اسرارالتوحید و تذکرة الاولیاء همه نثر مرسل اند.

+ نثر مسجع یا موزون: نثر مسجع سخنی است که در آن جمله های قرینه دارای سجع و آهنگ باشد، که این حالت در نثر به منزله قافیه در شعر است. جملات در نثر مسجع آهنگین میباشند و در بعضی از موارد ممکن است این متون با شعر/نظم اشتباه گرفته شوند. سجع خود به سه نوع تقسیم میشود که این سه دسته عبارتند از سجع متوازن، سجع مطرف و سجع متوازی. قدیمی ترین نثر مسجع موجود و شناخته شده مناجات نامه و کنز السالکین خواجه عبدالله انصاری در قرن پنجم میباشند. در این نوع از نثر، نویسنده کلمات هموزنی را به نام سجع، نظیر قافیه های اشعار، به کار میبرد و جملات نوشته خویش را با قرینه سازی آهنگین میکند. نمونه های زیبای نثر مسجع را میتوان در آثار خواجه عبدالله انصاری، ابوسعید ابوالخیر، عطار نیشابوری و ... یافت.

+ نثر بینابین: نثر بینابین نثر منشیان و دبیران عهد غزنوی است که در پایان دوره نثر مرسل و آغاز نثر فنی، به فاصله نیم قرن ظاهر میشود. این نوع نثر هم سادگی و استواری نثر مرسل را دارد و هم نشانه هایی از آمیختگی نظم و نثر و ورود لغات عربی و آیات و احادیث نثر فنی را به همراه دارد؛ به بیانی دیگر، نوشته ها در نثر بینابین هم از خشکی و ملالت درمیاینند و هم از سادگی و بی پیرایگی نثر مرسل بهره میبرند. تاریخ بیهقی، سیاست نامه و قابوس نامه از جمله آثار نثر بینابین هستند.

+ نثر متکلف یا فنی: نثر فنی آمیزه و ترکیبی از دو نوع نثر مرسل و مسجع است که در آن لغات و ترکیبات و روایات و آیات و اصطلاحات و تعبیرات زیادی نیز به کار رفته است. در نثر مصنوع و فنی، نویسنده از لغات سنگین و جملاتی پیچیده و دارای تکلف بهره می گیرد تا به نوعی توان طبع خود را نیز به مخاطب نشان دهد. کلیله و دمنه نمونه ای از این نوع نثر است و از

این رو آغازگر این سبک را نصرالله منشی میدانند و نخستین نمونه های نثر مصنوع و فنی، مربوط به اواسط قرن ششم هجری است.

کتاب هایی نظیر مقامات حمیدی (قاضی حمیدالدین بلخی)، مرزبان نامه (سعدالدین وراوینی)، تاریخ و صاف (عبدالله شیرازی)، دره نادره (میرزا مهدی خان استرآبادی)، تاریخ جهان گشای (عطاملک جوینی) و حبیب السیر (خواندمیر)، نمونه هایی از نثر متکلف یا فنی هستند.

+ نثر شکسته یا محاوره ای: نثر محاوره ای از زبان مردم سرچشمه میگیرد و گوینده جایز است تمام تعبیرات و لغاتی را که در زبان محاوره استفاده میشود، به کار گیرد. در این نوع نثر که منعکس کننده زبان محاوره و گفتگوی معمولی و رایج مردم کوچه و بازار است، جمله ها ساده و کوتاه و گاه بریده بریده است. کهن ترین نمونه نثر محاوره را میتوان در قصه های عامیانه "سمک عیار" دید. مبتکر این نوع از نثر در ادبیات معاصر مرحوم علامه علی اکبر دهخدا است که برای اولین بار در مقالات فکاهی و انتقادی خود با عنوان چرند و پرند از تعبیرات عامیانه و واژه های تخفیف یافته و شکسته سود میجوید.

❖ فصل دوم: شاعران، نویسندگان و مشاهیر برجسته ادبی

◀ بخش اول: مشاهیر ادبی ایرانی

ادبیات فارسی با نام شاعران و نویسندگانی پیوند خورده است که هر یک در گسترش زبان فارسی و شکل گیری جریان های ادبی نقش بسزایی داشته اند. در این بخش، برجسته ترین چهره های ادبی ایران، از آغاز شعر فارسی دری تا دوران معاصر، به ترتیب تاریخی معرفی میشوند و مهمترین آثار، ویژگی های سبکی و جایگاه ادبی آنان بررسی میگردد.

- رودکی (۲۳۷ - ۳۱۹ ه.ق): ابوعبدالله جعفر بن محمد، شاعر بزرگ قرن چهارم هجری و متخلص به رودکی؛ از القاب وی میتوان به آدم الشعرا و استاد شاعران اشاره کرد. همچنین رودکی را نخستین شاعر بزرگ پارسی گوی و پدر شعر پارسی میدانند و این به این خاطر است که تا پیش از وی کسی دیوان شعر نداشته است و او نخستین بار به شعر فارسی ضبط و قاعده معین داده و آن را در موضوعات مختلفی از جمله داستان، غزل، مدح، وعظ و رثا به کار برده است. این شاعر بزرگ با نبوغ خود توانست پایه های محکمی برای شعر فارسی بنا کند و تأثیر او بر گسترش و استمرار این زبان تا قرن ها باقی ماند. متأسفانه بسیاری از اشعار او از بین رفته اند و از تمام آثار رودکی، که گفته میشود بیش از یک میلیون و سیصد هزار بیت و نیز شش مثنوی بوده است، فقط ابیاتی پراکنده به همراه چند قصیده، غزل و رباعی باقی مانده است. تعداد بیت های باقی مانده از رودکی را ۱۰۴۷ بیت گزارش میکنند، اما همان تعداد اندک باقی مانده نیز گواهی بر قدرت بیان و عمق اندیشه اوست که تا به امروز مورد تحسین قرار میگردد. شعر رودکی به دلیل زیبایی، روانی و عمق معنایی همواره مورد توجه شاعران و نویسندگان پس از او بوده است. آثار وی نه تنها نمایانگر ذوق و استعداد او هستند، بلکه نقش مهمی در غنی سازی زبان و فرهنگ فارسی ایفا کرده و تأثیری ماندگار بر ادبیات و هنر ایران و منطقه داشته اند. آثار او که مملو از پیام های اخلاقی، انسانی و فلسفی است، توانست زبان فارسی دری را به یکی از مهم ترین زبان های فرهنگی تبدیل کند. کتاب های تاریخی و تذکره ها همچون تاریخ بیهقی، تاریخ سیستان و لباب اللباب به اشاراتی درباره رودکی پرداخته اند. نظامی عروضی سمرقندی از مجموع شاعران فارسی گوی، تنها شعر رودکی، فردوسی و عنصری را نیکو و نسیج خوانده است و ضمن اذعان به استادی رودکی، هنر او را در بدیهه سرایی می داند که کسی را یارای مقابله با وی نیست.

- ابوعلی بلعمی (ن.م - ۳۸۳ ه.ق): ابوعلی بلعمی که نام اصلی او ابوعلی محمد بن عبدالله بلعمی است، در بخارا متولد شد. پدرش ابوالفضل بلعمی نیز از پیش از وی در دستگاه سامانیان به وزارت رسید و از وزیران مشهور این سلسله بود. او در سال ۳۴۹ هجری با پشتیبانی آلپ تکین به جای ابومنصور یوسف بن اسحاق به وزارت عبدالملک بن نوح سامانی رسید و پس از عبدالملک بن نوح، وزیر منصور بن نوح سامانی نیز شد. در این دوره از وزارت بلعمی بود که منصور بن نوح سامانی دستور ترجمه تاریخ طبری را به وی داد. یکی از ماندگارترین و ارزشمندترین کارهای ابوعلی بلعمی، ترجمه و تلخیص کتاب «تاریخ الرسل والملوک» یا همان «تاریخ طبری»، از عربی به فارسی میباشد. اینکار در سال ۳۵۲ هجری انجام شد. هر چند نام دقیق این کتاب مشخص نیست اما از این کتاب با نام «تاریخ بلعمی» یاد میشود که قدیمی ترین تاریخ عمومی فارسی به شمار می آید. تاریخ بلعمی صرفاً یک ترجمه تحت اللفظی نیست، بلکه تألیفی جدید محسوب میشود، بدین صورت که بلعمی اسناد و روات (راویان حدیث) را حذف کرده و از ذکر روایات مختلف در یک مورد پرهیز نموده است و از میان اختلاف روایات، آنچه نزد او ترجیح داشته را

انتخاب کرده و تنها به آن بسنده کرده است هر جا روایتی ناقص یافته، آن را از منابع دیگر تکمیل کرده و تصریح نموده که این مطلب در تاریخ طبری نیامده است. وی حوادث را تا سال ۳۵۵ هجری پوشش داده است، در حالی که تاریخ طبری تنها تا سال ۳۰۲ هجری را دربرداشته است؛ بنابراین این بخش را میتوان پیوستی مستقل بر تاریخ طبری دانست.

- حکیم ابوالقاسم فردوسی (۳۲۹ - ۴۱۶ ه.ق): ابوالقاسم حسن منصور بن محمد بن اسحاق شرفشاه، که او را با نام حکیم ابوالقاسم فردوسی میشناسیم، در ۳۲۹ ه.ق در روستای باژ (توابع طوس) به دنیا آمد. پدرش از مالکان زمین خراسان و مادرش از خاندان اسپهبدان مازندران بود. فردوسی از همان دوران جوانی علاقه ای شدید به تاریخ و ادبیات ایران داشت. وی در حدود سال ۳۷۰ ه.ق، نظم شاهنامه را آغاز کرد. این اثر بر پایه منابع پیشین، از جمله شاهنامه ابومنصوری، سروده شده است و فردوسی آن را در سال ۳۸۴ ه.ق به پایان رساند و تحریر دوم آن را در ۲۵ اسفند ۴۰۰ ه.ق، یعنی در هفتاد و یک سالگی خود، کامل نمود. فردوسی در ابتدا زندگی مرفه ای داشت، اما با سرمایه گذاری بزرگ در راه سرودن شاهنامه، در سال های پایانی عمر با تنگدستی روبه رو شد. شاهنامه در دربار غزنویان به درستی پذیرفته نشد و جایزه مالی متعارفی را از دریافت نکرد. دلیل اول این مسئله کم لطفی سلطان محمود غزنوی و دلیل دیگر آن، شیعه بودن فردوسی بود. برای مسلمانان خراسان قبول شیعیان در زمان حیات فردوسی دشوار بود و به همین جهت او را از خود میراندند. تنها سروده ای که به طور قطعی به فردوسی نسبت داده میشود، شاهنامه است که بزرگ ترین اثر حماسی ادبیات فارسی و یکی از طولانی ترین اثرهای جهان است. این کتاب، داستان های اساطیری و تاریخی ایران را از آغاز تا پایان دوران ساسانی در بر میگیرد. فردوسی با این اثر، زبان فارسی را نجات داد، هویت ملی ایرانیان را تقویت کرد و شاهنامه را به مرجعی اصلی در فرهنگ و تاریخ ایران تبدیل نمود. درگذشت فردوسی در سال ۴۱۱ ه.ق (حدود هشتاد سالگی) در روستای تولدش، باژ طوس، درگذشت. فردوسی شاهنامه را در مدت ۳۰ سال نوشت که نشان از اراده او در این زمینه است. شاهنامه که یکی از بزرگ ترین آثار ادبیات کهن فارسی میباشد، نزدیک به پنجاه هزار بیت دارد که مجموعه ای از داستان ها و افسانه های پهلوانان و پادشاهان قدیم ایران است.

- ابوریحان بیرونی (۳۶۲ - ۴۴۰ ه.ق): ابوریحان بیرونی، دانشمند بزرگ قرن ۴ و ۵ ه.ق، در ذی الحجه سال ۳۶۲ قمری در اطراف کاث در خوارزم متولد شد. پس از فتح خوارزم توسط سلطان محمود غزنوی در سال ۴۰۸ ه.ق، ابوریحان بیرونی به غزنین، پایتخت سلسله غزنویان رفت و در آنجا فعالیت کرد. در غزنین، او در رصدخانه ای که سلطان محمود برایش ساخته بود، به تحقیق و تألیف پرداخت. بیرونی از نخستین دانشمندانی بود که آثار مهم خود را نه به عربی، بلکه به فارسی نوشت. دو اثر او به فارسی، یعنی «آثار الباقیه» و «صفحة الأرض»، نه تنها از نظر علمی بی نظیر بودند، بلکه سبک نثری را در فارسی ایجاد کردند که هم دقیق، هم روان و هم منسجم بود. در «آثار الباقیه»، بیرونی با جملات طولانی اما ساختاریافته، مفاهیم تاریخی، فرهنگی و اقلیمی را به گونه ای بیان کرد که برای مخاطب غیرمتخصص هم قابل فهم بود؛ این سبک، الگویی برای نثر علمی فارسی در قرون بعد شد. او اولین کسی بود که اصطلاحات تخصصی را به صورت سیستماتیک به فارسی ایجاد کرد، واژگانی چون «طول جغرافیایی»، «دایره العرض»، «تقویم هلالی» و «ساعت آفتابی»، که اغلب ترجمه ای از عربی نبودند، بلکه ترکیبی از ریشه های فارسی با مفهوم دقیق که در ادبیات علمی فارسی رایج شدند. همچنین، در «تاریخ الهند» که به عربی نوشته شد، اما بعدها به فارسی ترجمه شد، با آشنایی عمیق با زبان سانسکریت، مفاهیم فرهنگی و دینی هند را به فارسی و عربی منتقل کرد، این کار، نه تنها دانش را گسترش داد، بلکه نحوه ترجمه مفاهیم پیچیده را به فارسی معرّفی کرد. تأثیر بیرونی در تثبیت جایگاه

فارسی به عنوان زبانی قابل استفاده برای علوم دقیق، مستقیماً بر دانشمندان بعدی، از سامانیان تا سلجوقیان، تأکید کرد تا به جای ترجمه وفادارانه، به بیان خودمانی، دقیق و زیبای فارسی بپردازند.

- منوچهری دامغانی (۳۹۸ - ۴۳۲ ق.ه): ابوالنجم احمد بن قوس بن احمد، متخلص به منوچهری دامغانی، شاعر بزرگ قرن پنجم هجری و اهل دامغان، به عنوان «شاعر طبیعت» و مبتکر قالب مسمط در شعر فارسی شناخته میشود. تخلصش از نام شمس المعالی منوچهر بن قابوس بن وشمگیر، پنجمین حکمران زیاری گرفته شده است. وی احتمالاً تا سال ۴۲۳ ق.ه در دستگاه این امیر بوده یا با وی ارتباط داشته است. منوچهری بیشتر عمر خود را در دربار سلطان مسعود غزنوی سپری کرد و اکثر اشعارش در مدح وی و دیگر بزرگان دربار از جمله احمد بن عبدالصمد، ابوسهل زوزنی، طاهر دبیر و عنصری سروده شده است. منوچهری از ابتدای جوانی با ادبیات عرب، موسیقی، پزشکی و نجوم آشنا بود که این دانش در اشعارش نمود یافته است. اشعار وی از ادبیات عرب، به ویژه در مضامینی چون عبور از بادیه، وصف شتر و استفاده از اسمای مذکور تأثیر پذیرفته، به طوریکه در میان شاعران و سرایندگان فارسی زبان پیش از خود یا معاصرانش، هیچ کس به اندازه او از ادبیات عرب تأثیر نپذیرفته است. دیوان او، با تصحیح عزیزالله علیزاده، شامل ۲۸۱۷ بیت در قالب های قصیده، غزل، مسمط، قطعه، رباعی و دو بیتی است که موضوعات مدح، وصف و خمریه را در بر میگیرد؛ سبک شعرش دو جهت دارد: یکی تغزل و اشعاری که به جوانی او هنگام شاعری باز می گردد و دیگری قصاید مدح که علاوه بر ستایش، جزئیات زندگی، جنگ ها و گرفتاری های سلاطین، مخصوصاً مسعود غزنوی در برابر ترکان سلجوقی، را روایت می کند. منوچهری را شاعری با تصویرسازی زنده از طبیعت می دانند؛ رنگ، صدا و بو در اشعارش به گونه ای بازتاب یافته که نشان دهنده دقت بینایی و شنوایی ارزنده ای است. وی در جوانی درگذشت و سال ۴۳۲ ق.ه به عنوان سال وفاتش ثبت شده است؛ محل دفن او نامعلوم است، هرچند برخی بر این باورند که در گنبد زنگوله دامغان دفن شده، اما این ادعا تاکنون به هیچ وجه اثبات نشده است.

- ابوالفضل بیهقی (۳۸۵ - ۴۸۰ ق.ه / ۳۷۴ - ۴۵۶ ش): ابوالفضل محمد بن حسین بیهقی، دبیر و مورخ بزرگ غزنوی بود که در بیهق به دنیا آمد. جوانی خود را در نیشابور گذراند و پس از تحصیل، به دیوان غزنویان پیوست. او پس از خدمت در دیوان محمود غزنوی و جایگزینی به جای استادش ابونصر مشکان، در زمان عبدالرشید غزنوی به مقام صاحب دیوان رسالت رسید؛ اما پس از قتل عبدالرشید و آتش زدن طغرل، به زندان افتاد و سرانجام در سال ۴۳۷ ه.ش آزاد شد و بلافاصله پس از آزادی، شروع به تألیف «تاریخ بیهقی» کرد. اولین و مهمترین منبع تاریخی درباره سلسله غزنویان، از سبکتگین تا پایان دودمان را پوشش میدهد. هرچند امروزه تنها بخش مربوط به سلطان مسعود غزنوی باقی مانده است. این اثر، نه تنها از نظر تاریخی بی نظیر است، بلکه به دلیل وضوح، رسوخ، زیبایی و دقت ادبی، به عنوان اوج نثرنویسی فارسی در قرن پنجم مورد تحسین قرار گرفته. بیهقی در آن از شعر و نثر فراوانی استفاده کرده است و با دقت و زیبایی، شخصیت هایی از جمله ابونصر مشکان، ابوریحان بیرونی و ... را با توصیفی دقیق و تحسین آمیز نقل کرده. نثر بیهقی تأثیر عمیقی بر نویسندگان و شاعران بعدی داشت و بسیاری از آنان از سبک و واژگان او الهام گرفته اند. بیهقی را پدر نثر فارسی می دانند و کتابش را در کنار آثاری چون «گلستان» و «تذکرة الاولیاء» از نمونه های اصیل و برجسته ادبیات فارسی می شمارند. او ضمن تاریخ نگاری، نقش مهمی در تثبیت و گسترش زبان فارسی به عنوان زبان رسمی و ادبی در غرب آسیا ایفا کرد

- باباطاهر عریان (۳۹۱ - ۴۷۶ ق.ه): باباطاهر عریان، شاعر و عارف بزرگ قرن پنجم هجری که در دوران طغرل بیک سلجوقی فعالیت میکرد و در همدان ساکن بود. لقب «بابا» نشان دهنده احترام و رهبری معنوی بود، در حالی که «عریان» به سادگی، بی پرده

گویی و دوری از علایق دنیوی او اشاره دارد. اطلاعات دقیقی از زندگی نامه او وجود ندارد؛ اما بر اساس دو بیتی هایش، سال تولدش را میتوان حدود ۳۹۱ ه.ق در نظر گرفت، دیگر اینکه وی پس از حدود ۸۵ سال زندگی، در همدان درگذشت که در اینصورت سال وفات وی نیز ۴۷۶ ه.ق در نظر گرفته میشود. باباطاهر به دلیل مسلک درویشی، فروتنی و انزواطلبانه، گمنام ماند و اثری مفصل از زندگی اش باقی نگذاشت؛ اما از آثار او میتوان دوبیتی های ساده، روان و پرمعنی که بیشتر به زبان لری بودند و همچنین مجموعه ای از کلمات قصار به عربی را بیان کرد. او در این دوبیتی ها که تعدادشان تا ۳۵۴ میرسد، به مباحث عرفانی، حکمت، عشق به خدا، فراق، مرگ و طبیعت میپردازد. سبک باباطاهر، بدون استفاده از اصطلاحات پیچیده، با لحن صمیمی و دل سوخته، افکار را به زبانی راستین و قابل درک بیان میکند و از این رو بر مخاطب تأثیر عمیقی میگذارد. او به عنوان پیشگامی در دوبیتی سرایی ساده تلقی میشود که تأثیر مستقیمی بر شاعران بعد از خود همچون سعدی و حافظ داشت. باباطاهر، با ایجاد ارتباط نزدیکتر بین شعر و مردم عامه، نقش مهمی در گسترش و تثبیت زبان فارسی به عنوان زبان ادب و عرفان در غرب ایران ایفا کرد.

- کیکاووس عنصرالمعالی (۴۱۲ - ۴۸۰ ه.ق): کیکاووس بن وشمگیر عنصرالمعالی در اوایل قرن پنجم ه.ق در حوالی شهر گرگان به دنیا آمد. او از تبار امیرزاده های آل زیاریان به حساب می آید که دهه ها در نواحی طبرستان و گرگان سلطنت می کردند. پدر بزرگش قابوس بن وشمگیر، ملقب به شمس المعالی است. عنصرالمعالی در کودکی و نوجوانی به یادگیری علوم، فنون، صنایع و هنرهای مرسوم آن دوره، به ویژه آئین ملک داری پرداخت. این نویسنده سال های زیادی از عمر خود را در سفر گذراند و حاصل تجربیاتش در این سفرها، در کنار آموخته های پیشین خود را در قالب کتابی به نام «قابوسنامه» درآورد؛ کتابی که به عنوان تنها اثر مکتوب این نویسنده، سرشار از صنایع و ظرافت های بدیع ادبی است و درعین حال از برجسته ترین نمونه های ادبیات تعلیمی فارسی محسوب می شود. کتاب قابوسنامه در سال ۴۷۵ ه.ق تألیف شد و به عنوان یکی از آثار برجسته ادبی در زبان فارسی به یادگار ماند. این کتاب دارای یک مقدمه و ۴۴ باب است و کیکاووس بن وشمگیر عنصرالمعالی در مقدمه کتاب، علت نوشتن آن را پند دادن به تنها فرزندش گیلان شاه، درباره برگزیدن راه درست زندگی ذکر کرده است. آنچه در قابوس نامه موجب شگفتی است، گذشته از اسلوب ساده و نثر دل انگیز عنصر المعالی و لطف ذوق و حسن تعبیر او در نویسندگی، وسعت اطلاعات و معلومات وی در زمینه های مختلف است. کیکاووس بن وشمگیر عنصرالمعالی مطابق با برخی منابع، سرانجام در سال ۴۸۰ ه.ق و در سن شصت و هشت سالگی در حوالی قفقاز درگذشت و آرامگاه وی واقع در شهر زیبای گنبد کاووس در استان گلستان میباشد.

- خاقانی شروانی (۵۲۰ - ۵۹۵ ه.ق): افضل الدین بدیل بن علی خاقانی شروانی که بیشتر با نام خاقانی شروانی شناخته میشود، از بزرگترین شاعران و قصیده سرایان شعر و ادب فارسی و ستون اصلی شعر سده ششم هجری است. وی در کودکی تحت حمایت عموی خود که فیلسوف و طبیب بود تربیت شد و تا ۲۵ سالگی علوم ادبی و حکمی را نزد او فرا گرفت و پس از وفات عمویش، به خدمت ابوالعلاء گنجه ای پیوست، پس از آنکه ابوالعلاء وی را به خدمت خاقان منوچهر شروانشاه معرفی کرد لقب «خاقانی» بر او نهاد. خاقانی بی شک از بلند پایه ترین شاعران پارسی است و حتی در میان بزرگترین شاعران پارسی هم کمتر کسی به اندازه خاقانی مورد استقبال و اقتباس دیگران قرار گرفته. طریق غریبی که خاقانی در شعر فارسی ابداع کرد، به سبب استحکام لفظ و ترکیبات تازه و نازک اندیشی و کاربرد استادانه صنایع ادبی، زبانزد است. واژه ها در شعر خاقانی در ترکیبی نغز و سنجیده و در ضمن شبکه ای درهم تنیده از روابط پیدا و پنهان لفظی و معنوی به یکدیگر پیوند خورده اند. خاقانی به فراوانی از اصطلاحات

علوم و فنون مختلف، مانند ریاضیات و نجوم و ...، در ساختن تصویرهای بدیع بهره برده است. قصاید خاقانی در مقایسه با غزلیات او، از مرتبه بالاتری برخوردارند. آثار خاقانی عبارتند از دیوان خاقانی (شامل حدود ۱۷۰۰۰ بیت در قالب های رایج شعری از جمله مقطعات، قصاید، غزل ها، ترجیعات و رباعیات)، تحفه العراقین (با حدود ۳۲۰۰ بیت که در ۵۵۱ ه.ق تألیف شد و اولین سفرنامه منظوم فارسی است که در آن اولین سفر به مکه و عراقین را توصیف کرده)، منشآت خاقانی (مجموعه ای از نامه های ادبی خطاب به شهریاران، مشاهیر و بزرگان زمان خود، که هم از لحاظ ادبی و هم از نظر تاریخی دارای اهمیت و ارزش بالایی است). خاقانی پس از بازگشت از دومین حجت در ۵۷۱ هجری در پی اتفاقات ناگوار، دربار شروانشاهان را ترک کرد و اواخر عمر خود را در تبریز گذراند و در سال ۵۹۵ ه.ق درگذشت. آرامگاهش در مقبره الشعرا تبریز واقع است.

- نظامی عروضی (سده ششم ه.ق): احمد بن عمر بن علی سمرقندی که با نام نظامی عروضی شناخته میشود و به نظام الدین یا نجم الدین ملقب است، از نویسندگان و شاعران قرن ۶ ه.ق است. تاریخ دقیق تولد و وفات او مشخص نیست اما بر اساس منابع، در اواخر قرن پنجم در سمرقند به دنیا آمد و حداقل تا اوایل نیمه دوم قرن ششم ه.ق در قید حیات بود. وی پس از کسب علوم مقدماتی در سمرقند، در سال های ۵۰۴ تا ۵۰۶ رهسپار خراسان شد. در ۵۰۶ در بلخ به خدمت عمر خیام و در ۵۱۰ در طوس به خدمت امیر معزی رسید. سپس به دربار ملوک آل شنسب رفت و سال ها مداحی شاهان آن سلسله را کرد. با توجه به واژه عروضی که تخلص وی حساب میشود، میتوان گفت که او با اصول و قواعد شعر آشنا بوده، اما هیچ اثر منظوم منسجمی به قلم او، به جا نمانده. اثر مشهور او کتاب «مجمع النوادر»، مشهور به «چهار مقاله» است که آن را در حدود سال های ۵۵۱ تا ۵۵۲ ه.ق برای برادرزاده پادشاه غوری تألیف کرد. این کتاب شامل چهار گفتمان در مورد چهار فن مختلف میباشد که نظامی عروضی معتقد است یک پادشاه باید در کاخ خود داشته باشد. این چهار بخش عبارتند از: در باب دبیران، در باب شعرا، در باب منجمان، در باب اطبا. در هر مقاله، نظامی عروضی به معرفی و شرح حال تعدادی از مشاهیر آن رشته میپردازد و از آثار و دستاوردهای آنها سخن میگوید و از این رو است که این کتاب به عنوان یکی از مهمترین منابع برای شناخت تاریخ و فرهنگ ایران در دوره سلجوقیان به شمار میرود. زبان نثر نظامی در هر مقاله، با توجه به موضوع و به سبب استفاده از اصطلاحات فراوان عربی و تخصصی، به نثری متمایز بدل شده و یکی از برجسته ترین آثار نثر فارسی دوره سلجوقی را خلق کرده. این کتاب از دیرباز مورد توجه پژوهشگران و علاقه مندان به تاریخ و ادبیات فارسی بوده و به زبان های مختلفی از جمله انگلیسی، فرانسوی، ایتالیایی، اسپانیایی، ژاپنی و سوئدی ترجمه شده. جایگاه نظامی عروضی در نثر فارسی، رفیع و قابل توجه است. نثر نظامی عروضی در روایت حکایات، بسیار ساده، روان و لطیف است و ایجاز های بدیع موجود در آن، خواننده را سر ذوق میآورد. بیان روان، ارائه روشن مطالب، توصیفات کامل، ایجاز های لطیف، رعایت تناسب میان الفاظ و عبارات و بهره گیری از تعبیر تحسین برانگیز، از دیگر ویژگی های مهم این اثر هستند که بر توانمندی نظامی عروضی سمرقندی صحه میگذارند.

- نظامی گنجوی (۵۳۰ - ۶۱۴ ه.ق): حکیم ابومحمد الیاس بن یوسف بن زکی بن مؤید، مشهور به نظامی گنجوی، یکی از برجسته ترین شاعران و داستان سرایان پارسی گوی سده ششم ه.ق است که به عنوان پیشوای داستان سرایی در ادب فارسی شناخته میشود. او که با تخلص «نظامی» شعر میسرود، در حدود سال ۵۳۰ ه.ق در گنجه متولد شد و بیشتر عمر خود را در این شهر گذراند و در نهایت همان جا نیز به خاک سپرده شد. شواهد تاریخی نشان میدهد که او برخلاف بسیاری از شاعران هم عصر خود که به مدیحه سرایی میپرداختند، روحیه ای عزلت نشین داشت و علاقه ای به دربار پادشاهان و مراسم آنان نشان نمی داد، با این حال از محبوبیت و احترام بالایی نزد حاکمان زمان برخوردار بود. اگرچه اطلاعات دقیقی از تاریخ وفات او در دست نیست، اما بسیاری

سال ۶۱۴ ه.ق را به عنوان سال وفات وی ذکر کرده اند. نظامی که ریشه های ایرانی داشت، پایه ای محکم در ادبیات کلاسیک فارسی محسوب میشود و او را در کنار نام هایی چون فردوسی و سعدی قرار میدهند. او با مهارت بی نظیر در چینش کلمات، به کارگیری آرایه ها، توصیف دقیق مناظر و اشخاص، و تلفیق دانش علمی گسترده خود در علوم ادبی، نجوم، علوم اسلامی، فقه، کلام و زبان عرب با هنر شاعری، سبکی منحصر به فرد و خلاقانه را پایه گذاری کرد. نظامی را پیش از هر چیز به عنوان داستان سرا میشناسند، اما شناخت عمیق تر او نشان میدهد که او فیلسوفی اندیشه ورز بود که حتی در اشعار عاشقانه نیز، تاریخ و فرهنگ ایران را به نمایش میگذاشت. مهم ترین آثار او، که «پنج گنج» یا «خمسه نظامی» نام دارد، شامل پنج مثنوی بلند و برجسته است که عبارتند از «مخزن الاسرار» با مضامین عرفانی و اخلاقی، «خسرو و شیرین» و «لیلی و مجنون» به عنوان شاهکارهای داستان سرایی عاشقانه، «هفت پیکر» (بهرام نامه یا هفت گنبد) و «اسکندرنامه» (شرف نامه و اقبال نامه) که به شرح فتوحات و اندیشه های اسکندر مقدونی میپردازد. زبان شیرین و روان نظامی، خلاقیت در به کارگیری وزن و قافیه، و توانایی او در خلق شخصیت های زنده و ماندگار، باعث شده تا آثار او تا به امروز مورد توجه و مطالعه ادب دوستان و پژوهشگران قرار گیرد و الهام بخش بسیاری از شاعران و نویسندگان پس از خود باشد. او تنها شاعری است که توانست شعر تمثیلی را در زبان فارسی به اوج تکامل برساند.

- شمس تبریزی (۵۸۲ - ۶۴۵ ه.ق): محمد بن علی بن ملک داد تبریزی، ملقب به شمس الدین یا شمس تبریزی، یکی از برجسته ترین و در عین حال رازآلودترین عارفان قرن هفتم ه.ق است. او در سال ۵۸۲ ه.ق در تبریز متولد شد و از نوجوانی با آثار و اندیشه های عرفانی آشنا شد. شمس در ابتدا تحت تعلیم شیخ ابوبکر زنبیل باف (سله باف) تبریزی، که او را «پیر خود» میخواند، قرار گرفت و از او به نیکی یاد میکرد. او همچنین به مباحثی چون ریاضیات، جهانگردی و مکتب داری نیز میپرداخت. همانگونه که شمس میل به گمنامی و ناشناخته بودن داشت، در پی به جا گذاشتن اثر مکتوب هم نبود. به همین خاطر اثر مکتوبی از او که خود او نوشته باشد، به جا نمانده است. یادگار مهم او، کتابی است به نام «مقالات شمس تبریزی» که مجموعه ای از گفتارها، مواظ و اشعار اوست که در مجالس مختلف به زبان آورده است و مریدان آنها را گردآوری کرده اند. اگرچه شمس در «مقالات» به شرح احوال شخصی و پیشینه خود نپرداخته، اما از طریق توصیفات و خاطراتی که درباره افراد و اقوال مطرح میکند، میتوان تصویری از روحیه، اندیشه ها و شیوه سلوک عرفانی او بازشناخت. او در این نوشته ها، رویکردی قلندروار و بی پروا دارد و به نقد ظاهر سازی و جمود فکری میپردازد. نقطه عطف زندگی شمس، ملاقات او با مولانا جلال الدین محمد بلخی در سال ۶۴۲ ه.ق در قونیه بود. این دیدار، تحولی عمیق در مولانا ایجاد کرد و زمینه را برای خلق آثار بی نظیری چون مثنوی معنوی و دیوان شمس تبریزی فراهم آورد. درباره وفات و مدفن شمس تبریزی اقوال مختلفی وجود دارد. تاریخ درگذشت او را سال ۶۴۵ ه.ق ذکر کرده اند و برخی بر این باورند که کینه نزدیکان مولانا به شمس، سبب قتل او شد. محل دقیق مدفن او نیز محل اختلاف بوده است؛ برخی آن را شهر خوی و برخی دیگر قونیه میدانند. شمس تبریزی، با وجود آثار مکتوب اندک، از طریق پیوند معنوی اش با مولانا، تأثیری پایدار و شگرف بر عرفان و ادبیات فارسی نهاده است.

- مولانا (۶۰۴ - ۶۷۲ ه.ق / ۵۸۶ - ۶۵۲ ش): جلال الدین محمد بلخی، معروف به مولانا، مولوی و ملای رومی، یکی از مشهورترین و تأثیرگذارترین شاعران، عارفان و ادیبان ایرانی قرن هفتم ه.ق است. وی در بلخ زاده شد و به دلیل جایگاه بی نظیرش در تصوف و ادب فارسی، نادره دوران به شمار میرود. با حمله مغول به خوارزم، مولوی به همراه خانواده عازم زیارت خانه خدا شد و سپس در ۶۱۷ ه.ق به منطقه روم شرقی (ترکیه امروزی) رسیده و مورد استقبال سلطان سلجوقی آن منطقه قرار گرفتند. بهاءالدین ولد

و خانواده اش در قونیه ماندند و با درگذشت پدر مولانا در سال ۶۲۸ ه.ق، مولوی در جایگاه پدر به تدریس و فتوا در قونیه مشغول شد. نقطه عطف زندگی او، ملاقات با شمس تبریزی در حدود سال ۶۴۲ قمری بود. این دیدار دگرگونی عظیمی در وجود مولانا ایجاد کرد؛ او درس و وعظ را رها کرد، شیفته مرام شمس شد و به شعر، ترانه، دف و سماع روی آورد. در این دوران، طبع او در شعر و شاعری شکوفا شد و به سرودن اشعار پرشور عرفانی پرداخت. مولانا پس از دوره ای بیماری، در سال آذر ماه ۶۵۲ ه.ش (مصادف با ۶۷۲ ه.ق)، در سن ۶۶ سالگی در قونیه درگذشت. تخلص شعری او «خמוש» یا «خاموش» بود. مثنوی معنوی، بزرگ ترین اثر عرفانی ایران و یکی از بزرگ ترین آثار هنر و اندیشه بشری است. اساسی ترین مأخذ مثنوی را قرآن میدانند. مولانا در مقدمه منثور دفتر اول، مثنوی را کشف القرآن مینامد. مثنوی را قرآن پارسی نیز گفته اند. آثار مولوی شامل نظم و نثر بوده و بخش زیادی از آثار او به زبان فارسی است؛ هرچند به زبان های ترکی، عربی و یونانی هم بیت هایی سروده است: مثنوی معنوی (از برترین کتاب ها در ادبیات عرفانی فارسی و گنجینه ای از حکمت و اندیشه های فرهنگ اسلامی). - دیوان شمس یا کلیات شمس تبریزی (شامل غزلیات عرفانی شورانگیز او که به دلیل یادکرد فراوان از شمس تبریزی، به این نام مشهور است). - رباعیات (مجموعه ای از اشعار، دوبیتی های کوتاه و عاشقانه). - فیه ما فیه (حاوی تقریرات و سخنان مولانا که گاه در پاسخ به پرسش ها و گاه خطاب به افراد معین است). - مکاتیب (مجموعه نامه های او به افراد مختلف). - مجالس سبعه (شامل هفت مجلس از موعظه ها و سخنرانی ها مولانا).

- اوحدی مراغه ای (۶۷۳ - ۷۳۸ ه.ق): رکن الدین اوحدی مراغه ای، عارف و شاعر نامدار پارسی گوی ایران در قرن هشتم ه.ق چشم به جهان گشود. در خصوص محل تولد او اختلاف نظر وجود دارد؛ برخی او را زاده اصفهان و مقیم مراغه، برخی زاده مراغه و مقیم اصفهان و برخی دیگر نیز زاده مراغه، مسافر اصفهان و در نهایت بازگشته به مراغه دانسته اند. تخلص اوحدی در ابتدا «صافی» بود، اما به دلیل ارادت عمیق به عارف مشهور، اوحالدین کرمانی، تخلص «اوحدی» را برگزید. تحصیل و سیر و سلوک عرفانی خود را در مراغه آغاز کرد و در طی سفرهایی که داشت، با عارفان مختلفی آشنا شد و از محضر آنان بهره برد. اوحدی مورد تکریم سلطان ابوسعید و وزیرش، خواجه رشیدالدین فضل الله همدانی بود. اوحدی تبحر کاملی در سرودن انواع شعر، از جمله قصیده، مثنوی، غزل و رباعی داشت و اشعار او از ابتدا مورد توجه بوده، هرچند که در مقایسه با شاعران هم عصر خود مانند مولانا، سعدی و حافظ، شهرت کمتری یافته است. با این حال، او یکی از نامدارترین شاعران عصر خود بود و آثارش جایگاهی ویژه در ادبیات عرفانی و عاشقانه فارسی دارد. ویژگی مهم شعر او، اقتباس از شاعران پیش از خود و تأثیرگذاری بر شاعران پس از وی بود. مهمترین آثار اوحدی عبارتند از دیوان اوحدی (شامل حدود ۱۴,۷۲۹ بیت شعر از غزلیات، قصاید، رباعیات، ترکیبات و ترجیعات)، جام جم (مثنوی عرفانی-عاشقانه که در سال ۷۳۳ ه.ق سروده شده و از شاهکارهای او به شمار میرود)، منطق العشاق (ده نامه یا محبت نامه، مجموعه ای از نامه های عاشقانه که بین عاشق و معشوق رد و بدل میشده است) اوحدی پس از بازگشت از اصفهان تا آخر عمر در مراغه ماند و سنگ قبر وی در آرامگاهش، نام اوحدی و تاریخ وفاتش را که ۷۳۸ ه.ق است، بر خود حک کرده است.

- عبید زاکانی (ن.م - ۷۷۲ ه.ق): خواجه نجم الدین نظام الدین عبیدالله زاکانی قزوینی، مشهور به عبید زاکانی، شاعر، نویسنده، لطیفه پرداز و منتقد اجتماعی برجسته ایرانی است که در قرن هشتم ه.ق میزیست. او که با تخلص «عبید» شعر می سرود، حدود سال ۶۹۰ یا ۷۱۰ ه.ق در یکی از توابع قزوین چشم به جهان گشود. وی برای تحصیلات به شیراز رفت و پس از اتمام تحصیلات خود، به قزوین بازگشت و تا پایان عمر در این شهر اقامت گزید. او در سال ۷۷۲ ه.ق درگذشت. عبید زاکانی به دلیل وضعیت اجتماعی زمانه خود، به طنز و هجو روی آورد و نظم و نثر خود را به سلاحی برای حمله به عادات نادرست، مفاسد و معایب طبقه حاکم و اشراف اجتماع تبدیل کرد. از این رو است که میتوان شعرهای او را به دو قسمت هزل (طنز) و جدّ تقسیم کرد. آثار جدّی (جدی) که کلیات او را ترتیب میدهند، شامل حدود سه هزار بیت شعر در قالب های قصیده، غزل، ترجیع بند، ترکیب بند، مثنوی، قطعات و رباعیات. برجسته ترین اثر جدّی او مثنوی «عشاق نامه» است. در مقابل، آثار هزل و لطایف، شامل انواع لطیفه ها، حکایات، رسائل نثری و اشعار طنزآمیز هستند که به قصد عیب جویی و عیب گویی از اندیشه ها و گفتار معاصران سروده شده اند و جنبه انتقادی دارند. از مهمترین این آثار میتوان به موش و گربه (منظومه ای تمثیلی و استعاری، به نقد اخلاقیات و اوضاع اجتماعی میپردازد)، اخلاق الاشراف (رساله ای نثری در هجو اشراف و بزرگان جامعه)، رساله دلگشا (مجموعه ای از حکایات شیرین و خواندنی که بخشی به عربی و بخش به فارسی است)، صد پند (رساله ای تعلیمی با لحنی طنزآلود)، ریش نامه، لطایف و ظرایف، نوادرالامثال، رساله تعریفات (مشهور به ده فصل)، مکتوبات قلندران، فالنامه ها (بروج - وحوش و طیور)، مثنوی سنگ تراش. شعر و نثر عبید زاکانی ساده، روان، صمیمی و سرشار از بازی های کلامی، کنایات نیش دار و استعاره های جسورانه است. او در بیان مفاهیم انتقادی خود، از زبان عامیانه و شوخ طبعی بهره میبرد و آثارش بازتابی عمیق از جامعه و فرهنگ ایران در قرن هشتم هجری است

- حافظ (۷۲۷ - ۷۹۲ ه.ق): حافظ شیرازی، با نام کامل خواجه شمس الدین محمد، در شیراز به دنیا آمد و نیز در همین شهر، چشم از جهان فرو بست. وی یکی از بزرگترین شاعران سده هشتم هجری ایران و از برجسته ترین غزل سرایان تاریخ ادبیات فارسی و جهان به شمار میرود. او که با القابی چون «لسان الغیب»، «ترجمان الاسرار» و «لسان العرفا» شناخته میشود و تخلص «حافظ» را برگزیده بود، سبک ویژه ای را در غزل سرایی پایه گذاری کرد که گرایش به شیوه خواجوی کرمانی در آن مشهود است. دیوان اشعار حافظ شامل غزلیات، قصاید، مثنوی ها و رباعیات است، اما شهرت اصلی و جایگاه بی بدیل او در غزل سرایی است. او توانست با پیوند زدن عمیق ترین مضامین عرفانی مولانا و لطیف ترین احساسات عاشقانه سعدی، سبکی نوین بیافریند که هم عمق معنوی دارد و هم شور و احساس را برمی انگیزد. حافظ در دوران جوانی ابتدا به نانوائی مشغول بود، اما علاقه به دانش او را به مکتب خانه ها کشاند و در محضر علما کسب علم کرد. حفظ کل قرآن کریم باعث شد تا لقب «حافظ» را دریافت کند و به «حافظ شیرین سخن» شهرت یابد. او در دستگاه های حکومتی زمان خود، از جمله دربار شاه ابواسحاق اینجو، به دیوانی مشغول بود و امرار معاش میکرد. شعر حافظ در سه فضای اصلی عاشقانه، عارفانه و مدح جریان دارد که هر یک جلوه ای خاص از جهان بینی و هنر او را به نمایش میگذارند. نوآوری او در خلق تک بیت های درخشان، مستقل و پرمضمون، از ویژگی های بارز اشعارش است. با وجود شهرت جهانی و تأثیر شگرف بر شاعران پس از خود، که حتی به ترجمه آثارش به زبان های اروپایی و توجه شاعرانی چون گوته منجر شد، گفته میشود حافظ به طور متوسط سالانه تنها ۱۰ غزل سروده و تمرکزش بر خلق آثاری شایسته مقام معشوق بوده است. مزار او در مصلی شیراز، که ۶۳ سال پس از وفاتش عمارتی بر آن ساخته شد.

- محتشم کاشانی (۹۰۵ - ۹۹۶ ه.ق / ۸۷۷ - ۹۶۶ ش): کمال الدین علی مُحْتَشَم کاشانی، ملقب به شمس الشعرای کاشانی و حسان العجم، از برجسته ترین شاعران پارسی گوی سده دهم ه.ق و هم عصر با شاه طهماسب یکم صفوی بود. او در کاشان زاده شد، بیشتر دوران زندگی خود را در این شهر گذراند و در حدود ۹۱ سالگی، در زادگاهش درگذشت. محتشم که از پیروان مکتب وقوع بود، بیشتر شهرت خود را مدیون سرودن اشعار مذهبی و مرثیه های عاشورایی است. ترکیب بند مشهور او با مطلع «باز این چه شورش است که در خلق عالم است»، که در دوازده بند سروده شده و در ایام عزاداری امام حسین (ع) در مساجد، تکایا و مجالس سوگواری با کتیبه های منقوش به آن زینت بخش محافل میشود، به عنوان معروف ترین مرثیه برای شهیدان کربلا در ادبیات فارسی شناخته میشود. پس از او، شاعران بسیاری در استقبال از این ترکیب بند، آثار مشابهی سروده اند. گرچه شهرت اصلی محتشم به خاطر اشعار عاشورایی اوست، اما او در سرودن انواع دیگر شعر، از جمله غزل، قصیده و رباعی نیز توانا بود و آثاری در مدح سلاطین و شاهزادگان صفوی، به ویژه شاه طهماسب و شاه اسماعیل دوم، سروده است. علاوه بر شعر، محتشم در عرصه نثر نیز دستی داشته و دو رساله «جلالیه» و «نقل عشاق» که آمیزه ای از نثر و نظم است، از آثار منثور او محسوب میشوند. محتشم در جوانی به دربار شاه طهماسب صفوی راه یافت و به خاطر قصاید و غزلیات زیبایش مورد لطف شاه قرار گرفت و به زودی در زمره شاعران معروف عصر خود جای گرفت. مجموعه آثار این شاعر بزرگ عصر صفوی، مشتمل بر غزلیات، قصاید، قطعات، رباعیات، مثنویات و ترکیب بندهای او بود. آثار منظوم او شامل «صبائیه»، «شبابیه»، «شبییه» و ماده تاریخ ها و معمیات است.

- وحشی بافقی (۹۳۹ - ۹۹۱ ه.ق / ۹۱۱ - ۹۶۱ ش): کمال الدین یا شمس الدین محمد وحشی بافقی، یکی از شاعران نامدار سده دهم ه.ق و از چهره های برجسته ادبیات ایران است. او در شهر بافق یزد چشم به جهان گشود و تحصیلات مقدماتی را در زادگاهش گذراند و سپس برای کسب دانش بیشتر ابتدا به یزد و سپس به کاشان رفت و در آنجا شغل مکتب داری را برگزید. وی پس از اقامتی چند در کاشان و سفرهایی به بندر هرمز و هندوستان، در اواسط عمر به یزد بازگشت و تا پایان عمر در آنجا اقامت گزید. وحشی بافقی غزل سرایی توانا و بزرگ بود و در اشعارش به مضامینی چون عشق های نافرجام، مشکلات زندگی و مصائب و مسائل شخصی میپرداخت. این صمیمیت و صداقت عاطفی، در کنار زبان ساده و دل نشین، غزل های او را از آثار رسمی و درباری متمایز میساخت و تأثیری ماندگار بر جای گذاشت. مجموعه آثار او، که «کلیات وحشی» نام دارد، مشتمل بر بیش از ۹ هزار بیت در قالب های گوناگونی چون قصیده، ترکیب بند، غزل، قطعه، رباعی و مثنوی است. او همچنین دو منظومه عاشقانه مهم از خود به یادگار گذاشت: «ناظر و منظور» (۱۵۶۱ بیت) و «فرهاد و شیرین» که به استقبال از مثنوی نظامی گنجه ای سروده شد اما به علت درگذشت شاعر ناتمام ماند و بعدها توسط وصال شیرازی به اتمام رسید. از دیگر آثار وی میتوان به مثنوی «خلد برین» اشاره کرد. انتخاب تخلص «وحشی» (که در گذشته به معنای «گوشه گیر» بود)، نشان از تمایل او به زندگی دور از هیاهو و انزوا داشت؛ رویکردی که در اشعارش نیز بازتاب یافته است. وحشی بافقی در سال ۹۹۱ ه.ق در سن ۵۲ سالگی درگذشت و در محله ای در یزد که خود در آن میزیست، به خاک سپرده شد.

- شیخ بهایی (۹۵۳ - ۱۰۳۰ ه.ق / ۹۲۵ - ۱۰۰۰ ش): بهاءالدین محمد بن حسین عاملی، مشهور به شیخ بهایی، از برجسته ترین دانشمندان، ادیبان و چهره های چندبعدی عصر صفوی است که در حوزه های گوناگون از جمله فقه، فلسفه، ریاضیات، معماری، نجوم، ادبیات و عرفان تأثیری عمیق و پایدار بر جای گذاشت. وی در بعلبک از روستاهای جبل عامل (لبنان) به دنیا آمد و یک سال پس از تولدش، در پی شهادت شهید ثانی، استاد پدرش، و به دلیل ناامنی های منطقه و دعوت شاه طهماسب اول، همراه

خانواده به ایران مهاجرت کرد. بهایی دوران کودکی و نوجوانی را در اصفهان و سپس قزوین گذراند؛ جایی که پدرش به منصب شیخ الاسلامی رسید و او نیز در محضر علمای بزرگ آن روزگار به تحصیل علوم نقلی و عقلی پرداخت. بعدها شیخ بهایی خود به مقام شیخ الاسلامی (بالاترین منصب رسمی دینی در صفویه) اصفهان و ریاست علمی جامعه شیعی ارتقا یافت و اقامه نماز جمعه این شهر نیز بر عهده او بود. وی که در علوم مختلفی استاد بود، آثار فراوانی به زبان های فارسی و عربی نوشته است. علاوه بر این آثار، وی اشعار بسیاری به فارسی و عربی سروده که بیشتر آنها در کتاب «کشکول» آمده است و مضامینی عرفانی و صوفیانه دارند. کلیات اشعار فارسی او شامل غزلیات، مثنویات، قطعات، رباعیات، مُسْتَزَاد و مُخَمَّس است؛ اما گفته شده این کلیات ناقص بوده و شامل کلیه اشعار فارسی و عربی نمیباشد. مثنویات نان و حلوا، شیر و شکر، نان و پنیر او که به فارسی هستند، بازتاب گرایش او به زبانی ساده، موسیقایی و اخلاقی اند. نثر تمثیلی او در «پند اهل دانش و هوش به زبان گربه و موش»، که اثری به زبان فارسی است، نمونه ای موفق از نقد صوفی نمایان به شیوه طنز و تمثیل است. «جامع عباسی» و «اربعین» نیز از مهم ترین مکتوبات او هستند. به گفته برخی منابع، شیخ بهایی دارای ۱۲۳ اثر در علوم دینی و شعر و ادبیات است. شیخ بهایی در نهایت در سال ۱۰۳۰ ه.ق درگذشت و در جوار حرم امام رضا(ع) در مشهد به خاک سپرده شد.

- صائب تبریزی (۱۰۰۰ - ۱۰۸۶ ه.ق): میرزا محمدعلی تبریزی متخلص به صائب، بزرگ ترین غزل سرای سده ۱۱ ه.ق و نامدارترین شاعر دوره صفویه، در ۱۰۰۰ ه.ق در تبریز زاده شد. خانواده او از هزار خانواری بودند که به فرمان شاه عباس اول از تبریز به اصفهان کوچ کردند و در محله عباس آباد این شهر سکنا گزیدند. صائب نوجوانی را در اصفهان گذراند و به آموختن علوم رایج عصر پرداخت. او پس از کسب مهارت های علمی و ادبی، سفری به حج کرد و در راه بازگشت مدتی نیز در مشهد اقامت داشت. در ۱۰۳۴ ه.ق از اصفهان رهسپار هند شد و سپس به هرات و کابل رفت. ظفرخان، حاکم وقت کابل که خود از ادیبان برجسته بود، از صائب استقبال کرد و او را ارج نهاد. با جلوس شاه جهان بر تخت گورکانی، ظفرخان عازم دکن شد و صائب نیز همراه او عازم شد و در آنجا مورد توجه شاه جهان قرار گرفت. در ۱۰۴۲ ه.ق در پی درخواست پدر به ایران بازگشت و در اصفهان اقامت گزید. پس از شهرت روزافزونش، شاه عباس دوم وی را به مقام «ملک الشعرائی» دربار مفتخر کرد. صائب در ایران زندگی آرام و محترمانه ای داشت و گاه به گاه به شهرهایی مانند قزوین، اردبیل، تبریز و یزد سفر میکرد. او حدود هشتاد سال زیست و در ۱۰۸۶ ه.ق در اصفهان درگذشت. صائب شاعری کثیرالشعر بود و شمار اشعارش را میان شصت تا صد و بیست هزار بیت ذکر کرده اند. بخش عمده آثار او غزل است و تنها حدود سه تا چهار هزار بیت در قالب قصیده، چند قطعه و یک مثنوی کوتاه و ناتمام به نام «قندهارنامه» سروده است. افزون بر فارسی، هفده غزل به ترکی آذربایجانی نیز دارد. نازکی خیال، نرمی بیان، مضمون یابی ظریف و کاربرد ابتکاری تشبیهات و تعابیر از ویژگی های برجسته شعر اوست. برخی تک بیت هایش شاهکارهای بی بدیل ادب فارسی به شمار میروند و صائب را معتبرترین نماینده پخته سبک هندی ساخته اند.

- ادیب الممالک فراهانی (۱۲۷۷ - ۱۳۳۵ ه.ق / ۱۲۳۹ - ۱۲۹۶ ش): میرزا محمدصادق فراهانی، متخلص به «امیری» و ملقب به «ادیب الممالک»، از چهره های شاخص و تأثیرگذار ادبیات عصر مشروطه است. وی در ۱۲۳۹ ه.ش (۱۲۷۷ ه.ق) در روستای گازران از توابع فراهان دیده به جهان گشود. ادیب در نوجوانی پدر خود را از دست داد و راهی تهران شد. در آنجا به همت حسنعلی خان امیرنظام گروسی (ادیب پرور نامدار عصر قاجار) به دستگاه دولتی راه یافت و چندی بعد تخلص «امیری» را برای خود برگزید. لقب «ادیب الممالک» را نیز مظفرالدین شاه به پاس تبحر ادبی اش به وی اعطا نمود. اهمیت ادبی و تاریخی ادیب الممالک در گرو دو عرصه متمایز اما درهم تنیده است: شعر متعهد و روزنامه نگاری وطن خواهانه. او در روزگاری که قصیده غالباً

در خدمت مدح شاهان بود، قالب های کهن ادب فارسی را ظرف مضامینی تازه چون وطن دوستی، قانون خواهی و استبدادستیزی قرار داد. اشعار او در ستایش مجلس شورای ملی و نکوهش خودکامگی، وی را در شمار نخستین شاعران بیدارگر عصر مشروطه جای میدهد. از منظر سبک شناسی، کلامش استوار و متأثر از سنت خراسانی است که با روح زمانه درآمیخته است. در عرصه مطبوعات نیز ادیب الممالک از پیشگامان به شمار میرود. او در ۱۳۱۶ ه. ق روزنامه «ادب» را در تبریز منتشر ساخت و بعدها در تهران سردبیری روزنامه «مجلس» و انتشار «عراق عجم» را بر عهده گرفت. نوشته های تند و آگاهی بخش او در این جراید، نقشی بسزا در تهییج افکار عمومی علیه استبداد محمدعلی شاه داشت. به جرأت میتوان او را طلایه دار نسلی از شاعران روزنامه نگار چون ملک الشعرای بهار و فرخی یزدی دانست. ادیب الممالک پس از سال ها فعالیت سیاسی و قضایی در عدلیه، سرانجام در اسفند ۱۲۹۶ ه. ش (۱۳۳۵ ه. ق) در تهران درگذشت و در شهر ری به خاک سپرده شد. دیوان اشعار او به اهتمام وحید دستگردی منتشر شده است.

- سید اشرف الدین حسینی (نسیم شمال) (۱۲۸۷ - ۱۳۵۲ ه. ق / ۱۲۴۹ - ۱۳۱۲ ش): سید اشرف الدین حسینی، مشهور به «نسیم شمال»، شاعر احمدا شُرا، نویسنده و مدیر روزنامه نسیم شمال از روزنامه های دوره مشروطیت ایران و از مردمی ترین شاعران طنزپرداز بود. وی در ۱۲۴۹ ش (۱۲۸۷ ه. ق) در قزوین دیده به جهان گشود و در شش ماهگی پدر را از دست داد و غصب میراث پدری، او و مادرش را به ورطه فقر و تنگدستی کشاند. اشرف الدین تحصیلات مقدماتی را در مدرسه صالحیه قزوین به پایان رساند و سپس برای تکمیل علوم دینی رهسپار عتبات عالیات شد و حدود پنج سال در کربلا به فراگیری فقه و اصول مشغول بود. پس از بازگشت، چندی در تبریز اقامت گزید و صرف و نحو، هیئت، منطق و کلام را آموخت و با «پیری روشن ضمیر» دیدار کرد که تأثیری ژرف بر حیات روحی اش نهاد. تحول اساسی در زندگی او هنگامی رخ داد که در ۱۳۲۴ ه. ق به رشت مهاجرت کرد. او در گیلان با رهبران جنبش مشروطه آشنا شد و نخستین شماره روزنامه خود با عنوان «نسیم شمال» را منتشر ساخت؛ نامی که از غزل مشهور حافظ وام گرفته بود و به زودی به لقب همیشگی خود شاعر بدل گشت. اهمیت ادبی و تاریخی نسیم شمال در گرو توانایی منحصر به فرد او در انتقال مفاهیم پیچیده سیاسی و اجتماعی به زبان توده مردم است. او با سرودن اشعاری ساده، آهنگین و آکنده از طنز گزنده و هزل مردمی، توانست تریبون محرومان و رنج دیدگان باشد. روزنامه نسیم شمال چنان محبوبیتی یافت که به گفته سعید نفیسی، مردم کوچه و بازار برای خریدنش سر و دست میشکستند و باسوادها اشعارش را برای بی سوادها در گذرها بلندخوانی میکردند. او در جریان استبداد صغیر و بمباران مجلس، از بیم مأموران محمدعلی شاه با لباس مبدل گریخت از رشت گریخت و پس از بازگشت به رشت، به عضویت «کمیته ستار» درآمد. اشعار او تلفیقی از نقد بی پروای استبداد، نکوهش بیگانگان و درد دل فقرا بود. از آثار او میتوان به «باغ بهشت» (منتخب اشعار)، منظومه «بشارت ظهور»، «تاریخ مختصر ایران» و داستان «عزیز و غزال» (اقتباسی از رومئو و ژولیت) اشاره کرد. وی در اواخر عمر به ناروا به تیمارستان افکنده شد و سرانجام در اسفند ۱۳۱۲ ش (۱۳۵۲ ه. ق) در تهران درگذشت و در گورستان ابن بابویه به خاک سپرده شد.

- علی اکبر دهخدا (۱۲۵۷ - ۱۳۳۴ ش): علی اکبر دهخدا، ملقب به «علامه دهخدا»، از بزرگ ترین ادیبان، لغت شناسان و طنزپردازان تاریخ معاصر ایران و از چهره های ماندگار عصر مشروطیت است. وی در ۱۲۵۷ ش در تهران دیده به جهان گشود. پدرش هنگامی که دهخدا ده سال داشت درگذشت و سرپرستی او بر عهده مادرش قرار گرفت. دهخدا تحصیلات مقدماتی را نزد استادان برجسته ای گذراند و سپس وارد مدرسه علوم سیاسی (وابسته به وزارت امور خارجه) شد و در آنجا زبان فرانسه را نیز آموخت. در ۱۲۸۱ ش به عنوان منشی سفیر ایران راهی وین شد و دو سال در آنجا اقامت گزید. این سفر، آشنایی او با اندیشه های نوین غربی را

عمق بخشید. اهمیت ادبی و تاریخی دهخدا در دو عرصه متمایز اما درخشان تجلی میابد؛ پایه گذاری نثر مدرن فارسی با طنز سیاسی و تدوین بزرگ ترین لغت نامه زبان فارسی. دهخدا پس از بازگشت به ایران، به جمع آزادی خواهان مشروطه پیوست و در ۱۲۸۶ شمسی همراه با میرزا جهانگیرخان صور اسرافیل و میرزا قاسم خان تبریزی، روزنامه تاریخی «صور اسرافیل» را منتشر کردند. ستون فکاهی-انتقادی این روزنامه با عنوان «چرند و پرند» که با امضای مستعار «دخو» (مخفف دهخدا) به قلم خود او نوشته میشد، نقطه عطفی در تاریخ نثر فارسی به شمار می‌رود. او در این نوشته ها، با زبانی ساده، عامیانه و طنز، به نقد استبداد محمدعلی شاهی، ریاکاری و جهل میتاخت و از این رهگذر، سبکی نو در روزنامه نگاری ایران پایه گذاری کرد. شاهکار جاودانه دهخدا، لغت نامه دهخدا است که بزرگ ترین و جامع ترین فرهنگ واژگان زبان فارسی بوده و تدوین آن چهل و پنج سال به طول انجامید. دیگر اثر سترگ او «امثال و حکم» در چهار جلد است که شامل نزدیک به ۵۰ هزار ضرب المثل، حدیث و کلمات قصار فارسی می‌باشد. اشعار دهخدا نیز به سه دسته کلاسیک، نو و فکاهی تقسیم می‌شود. دهخدا سرانجام در اسفند ۱۳۳۴ شمسی در تهران چشم از جهان فروبست و در گورستان ابن بابویه شهر ری به خاک سپرده شد.

- عارف قزوینی (۱۲۵۹ - ۱۳۱۲ ش): ابوالقاسم عارف قزوینی، مشهور به «عارف قزوینی» و ملقب به «شاعر ملی ایران»، از برجسته ترین تصنیف سازان، موسیقی دانان و شاعران میهنی عصر مشروطیت است. وی در قزوین دیده به جهان گشود و پس از فراگیری مقدمات ادبی و خوشنویسی، برای تکمیل هنر موسیقی رهسپار تهران شد. نخستین تصنیف خود را در ۱۸ سالگی ساخت و مورد توجه دربار مظفرالدین شاه قرار گرفت، اما با اوج گیری جنبش مشروطه، مسیر زندگی اش به کلی دگرگون شد. اهمیت ادبی و تاریخی عارف نه در غزل سرایی صرف، بلکه در دگرگونی بنیادینی است که او در مفهوم تصنیف و شعر سیاسی در ایران ایجاد کرد. پیش از او، تصنیف غالباً به مضامین عاشقانه و تغنی محدود میشد، اما عارف با نبوغی کم نظیر، مضامین سیاسی، میهنی و آزادی خواهانه را وارد قالب تصنیف کرد و آن را به ابزاری نیرومند برای بیداری توده های مردم در جریان انقلاب مشروطه بدل ساخت. از منظر سبک شناسی، زبان شعر عارف ساده، صمیمی و عاری از تکلف و واژگان ثقیل عربی است. او با تلفیق زیرکانه مضامین عاشقانه و سیاسی (وطن در قامت معشوق و ملت در هیئت عاشقان)، توانست اشعارش را به سرعت در حافظه جمعی مردم جای دهد. از حدود ۲۹ تصنیف و ۹۷ غزل او، آثاری چون «از خون جوانان وطن لاله دمیده» (سرود فتح مشروطه) و «گریه کن» (در رثای کلنل محمدتقی خان پسیان) از ماندگارترین آثار ادبیات میهنی فارسی به شمار می‌روند. شخصیت جنجالی و صریح اللهجه عارف، او را در اواخر عمر به جدال های ادبی با بسیاری از هم عصرانش، از جمله ملک الشعرای بهار و ایرج میرزا کشاند. هجویه «عارف نامه» ایرج میرزا چنان بر او گران آمد که خود گفته است: «دو چیز کمر مرا شکست و پیرم نمود؛ یکی مرگ کلنل و دیگری عارف نامه ایرج». عارف سرانجام در بهمن ۱۳۱۲ شمسی بر اثر سرطان ریه که به حنجره اش نیز سرایت کرده بود، در همدان درگذشت و در جوار آرامگاه بوعلی سینا به خاک سپرده شد.

- محمدعلی جمالزاده (۱۲۷۰ - ۱۳۷۶ ش): سید محمدعلی موسوی جمال زاده، نویسنده و مترجم، بی گمان «پدر داستان کوتاه فارسی» و آغازگر سبک واقع گرایی در ادبیات معاصر ایران است. او در اصفهان و در خانواده ای سرشناس زاده شد. پدرش، سید جمال الدین واعظ اصفهانی، از خطیبان برجسته مشروطه بود که به دست عوامل محمدعلی شاه به شهادت رسید. جمال زاده در دوازده سالگی برای تحصیل به بیروت فرستاده شد و سپس فرانسه رفت و دکترای حقوق گرفت. آنچه جمال زاده را در تاریخ ادبیات ایران جاودانه ساخت، انتشار مجموعه داستان «یکی بود، یکی نبود» در ۱۳۰۰ در برلین بود. مقدمه این کتاب را باید بیانیه ای برای نثر نوین فارسی دانست؛ او در آن، نثر فارسی را به چهار طبقه تقسیم کرد و با شعار «دموکراسی ادبی»، خواهان نزدیکی

زبان نوشتار به زبان مردم کوچه و بازار شد. داستان «فارسی شکر است» از همین مجموعه، با طنزی گزنده، شکاف میان زبان نخبگان و توده را به نقد میکشد. نقل است که جمال زاده این داستان را نخستین بار در حضور علامه قزوینی و تقی زاده خواند و قزوینی، با آن سخت گیری معروفش، نخستین کسی بود که او را تشویق کرد. جمال زاده با تلفیق سنت های کهن داستان سرایی ایرانی با فنون داستان نویسی اروپایی، سبکی نو آفرید. نثر او ساده، طنزآمیز و آکنده از ضرب المثل ها و اصطلاحات عامیانه است. شخصیت های داستان هایش تیپ هایی از جامعه ایران اند و با نگاه انتقادی اش، باورهای خرافی و تعصبات زمانه را به چالش میکشد؛ نمونه درخشان آن، داستان «کباب غاز» است. جمال زاده در سال ۱۹۶۵ نامزد جایزه نوبل ادبیات شد و در کنار زین العابدین رهنما و حسین قدس نخعی، از معدود فارسی زبانانی است که به این افتخار دست یافته اند. از دیگر آثار او میتوان به رمان «دارالمجانین»، «صحرای محشر»، «سروته یه کرباس» (اصفهان نامه) و ترجمه هایی چون «ویلهم تل» و «دون کارلوس» اشاره کرد. جمال زاده سرانجام در ۱۷ آبان ۱۳۷۶، در ۱۰۵ سالگی، در آسایشگاهی در ژنو درگذشت و بنا به وصیتش، پیکرش به اصفهان منتقل و در آرامگاه خانوادگی به خاک سپرده شد.

- علی اسفندیاری (نیما یوشیج) (۱۲۷۶ - ۱۳۳۸ ش): علی اسفندیاری، متخلص به «نیما یوشیج»، شاعر، نویسنده و نظریه پرداز ادبی معاصر است که به حق «پدر شعر نو فارسی» لقب گرفته است. وی در روستای یوش از توابع مازندران دیده به جهان گشود و کودکی را در دل طبیعت بکر و کوهستانی یوش و در میان شبانان سپری کرد و در ۱۲ سالگی به تهران مهاجرت کرد و در مدرسه سن لویی به تحصیل پرداخت. در آنجا با زبان فرانسه آشنا شد و «نظام وفا»، معلم ادبیاتش، استعداد نهفته او را کشف کرد و به سرودن شعر تشویقش نمود. نیما نخستین کتاب شعر خود را با نام «قصه رنگ پریده، خون سرد» در سال ۱۳۰۰ ش با سرمایه شخصی منتشر ساخت. اهمیت ادبی و تاریخی نیما یوشیج در انقلابی بنیادین است که در صورت و ساختار شعر فارسی ایجاد کرد. او با انتشار منظومه «افسانه» در ۱۳۰۱ ش که بیانیه ای بر شعر نو فارسی خوانده میشود، آگاهانه تمام بنیادها و ساختارهای شعر کهن را به چالش کشید. در شعر نیمایی، تساوی طول مصراع ها و قافیه بندی مکرر از میان رفت و مصراع ها کوتاه و بلند شدند تا با ضرباهنگ طبیعی اندیشه و احساس شاعر هماهنگ شوند. او زبان شعر را به زبان مردم کوچه و بازار نزدیک کرد و مضامین آن را به دغدغه های اجتماعی و سیاسی انسان معاصر پیوند زد. از مشهورترین اشعار او میتوان به «آی آدم ها» (که در نخستین کنگره نویسندگان ایران در ۱۳۲۵ ش خواند)، «ققنوس»، «داروگ» و «خانه ام ابریست» اشاره کرد. نیما علاوه بر اشعار فارسی، به گویش مازندرانی نیز اشعاری سروده که مجموعه آن ها با عنوان «روجا» منتشر شده است. از آثار منثور او میتوان به «دنیا خانه من است» (مجموعه نامه ها) و «مرقد آقا» (مجموعه داستان های کوتاه) اشاره کرد. مجموعه «هفت کتاب» نیز دربرگیرنده بهترین اشعار اوست. تمام جریان های اصلی شعر معاصر فارسی وامدار این انقلاب و تحولی هستند که نیما نوآور آن بود. او سرانجام در شامگاه ۱۳ دی ۱۳۳۸ بر اثر بیماری ذات الریه در تهران درگذشت و بنا به وصیتش، پیکرش به یوش منتقل و در حیاط خانه پدری اش به خاک سپرده شد.

- پروین اعتصامی (۱۲۸۵ - ۱۳۲۰ ش): رخشنده اعتصامی، مشهور به پروین اعتصامی، شاعری است که نامش با احیای مناظره های اخلاقی و اجتماعی در شعر فارسی گره خورده و بی گمان برجسته ترین چهره زن در تاریخ ادبیات کهن ایران به شمار میرود. او در تبریز زاده شد، اما کودکی را در تهران و در دامن پدری ادیب که مدیر مجله «بهار» و از مترجمان برجسته عصر مشروطه بود، سپری کرد. پروین فارسی، عربی و انگلیسی را نزد پدر آموخت و در محفل ادبی خانه شان که پذیرای بزرگانی چون ملک الشعراء بهار و علی اکبر دهخدا بود، طبع شاعرانه اش پرورش یافت. او تحصیلات رسمی را در مدرسه آمریکایی بیتیل تهران به پایان

رساند و همانجا به تدریس انگلیسی پرداخت. در ۲۸ سالگی ازدواج کرد، اما به دلیل اختلافات فکری، این پیوند چندان نپایید و پروین پس از جدایی، مدتی در کتابخانه دانشسرای عالی به کتابداری مشغول شد. آنچه پروین را در میان شاعران هم عصرش ممتاز میکند، نه حجم دیوانش، بلکه استقلال فکری و نظام اخلاقی منسجم اوست. او در روزگاری که شعر فارسی عمدتاً در قبضه ذوق مردانه بود، صدایی رسا و اخلاق مدار از پسِ حجاب عزلت برآورد که هرگز به ابتذال مدیحه سرایی فرو نغلطید. قالبی که بدان شهره است، مناظره است؛ شیوه ای کهن که از روزگار اسدی طوسی کم فروغ شده بود و پروین با نبوغ خود آن را به اوج بازگرداند. در دیوان او بیش از هفتاد مناظره دیده میشود که در آنها اشیاء بی جان، عناصر طبیعت و حتی مفاهیم انتزاعی را به گفتگو و میدارد و از دل این مکالمات، پندهای اخلاقی و انتقادهای اجتماعی گزنده بیرون میکشد. ویژگی جالب شعر پروین آن است که برخلاف بسیاری از شاعران، تقریباً خالی از ارجاع به حوادث شخصی است؛ گویی شاعر آگاهانه «من» فردی خود را پشت «من» انسانی و اخلاقی پنهان کرده است. زبان شعرش آمیزه ای از سادگی و قدمت است؛ او با به کارگیری واژگان کهن خراسانی چون «مانا»، «گفتا» و «بوریا»، لحنی استوار و در عین حال بی تکلف میآفریند. تنها اثر پروین، دیوان اوست که مشتمل بر ۶۰۶ شعر در قالب های مثنوی، قطعه و قصیده است. از مشهورترین اشعار او میتوان به «مست و هوشیار»، «ای مرغ خرد» و «اشک یتیم» اشاره کرد. پروین در ۱۳۱۵ از پذیرش مدال درجه سه لیاقت دولتی و نیز پیشنهاد تدریس به ملکه و ولیعهد رضاشاه سر باز زد. او سرانجام در ۱۳۲۰ بر اثر ابتلا به حصبه در تهران درگذشت و در حرم حضرت معصومه (س) در قم، در آرامگاه خانوادگی اش، به خاک سپرده شد.

- محمد حسین بهجت (شهریار) (۱۲۸۵ - ۱۳۶۷ ش): سید محمدحسین بهجت تبریزی، متخلص به «شهریار» (پیش از آن «بهجت»)،

از محبوب ترین شاعران معاصر ایران است که نامش با غزل های پرسوز فارسی و منظومه های ترکی آذربایجانی در حافظه جمعی ایرانیان پیوند خورده است. او در تبریز زاده شد، اما کودکی را در روستای اجدادی اش سپری کرد. پدرش، حاج میرآقا بهجت، وکیل و اهل ادب بود. شهریار تحصیلات مقدماتی را در تبریز گذراند و در ۱۳۰۰ برای ادامه تحصیل راهی تهران شد. او در دارالفنون درس خواند و سپس وارد رشته پزشکی گردید، اما حدود شش ماه پیش از دریافت مدرک دکتری، به سبب ناکامی در عشق (دل باختگی به دختری به نام ثریا) و فشارهای روحی ناشی از آن، تحصیل را رها کرد. غزل مشهور «آمدی جانم به قربانت ولی حالا چرا» زاده همین شکست عاطفی است. شهریار در تهران با حلقه درخشان ادیبان و هنرمندان هم عصرش حشر و نشر داشت؛ از ابوالحسن صبا، ملک الشعرای بهار، ایرج میرزا و عارف قزوینی گرفته تا نیما یوشیج، هوشنگ ابتهاج و کریم امیری فیروزکوهی. نخستین دفتر شعرش در سال ۱۳۱۰ با مقدمه بهار، سعید نفیسی و پژمان بختیاری منتشر شد. آنچه شهریار را در چشم مردم ایران جاودانه ساخته، تنها غزل های ناب فارسی او نیست؛ او توانست با سرودن منظومه «حیدربابایه سلام» به زبان مادری اش، جایگاهی بی بدیل در ادبیات ترکی آذربایجانی پیدا کند. این منظومه، که در آن شاعر با کوه حیدربابا به گفتگو مینشیند و حسرت کودکی را باز می گوید، به بیش از ۸۰ زبان زنده دنیا ترجمه شده است. دومین منظومه ترکی او، «سهندیه» نیز از آثار ماندگار ادبیات آذری به شمار میرود. شهریار در سرودن انواع قالب های فارسی، از قصیده و غزل تا شعر نیمایی، چیره دست بود، اما بی شک غزل قالب اصلی هنرنمایی اوست. غزل «علی ای همای رحمت» در مدح امام علی (ع) و ارادت ویژه اش به آن حضرت و نیز شیفتگی اش به حافظ (که حتی تخلص «شهریار» را با تفعّل به دیوان او برگزید) از شاخصه های شعر اوست. بسیاری از قطعات و رباعیات او نیز آکنده از اندرزه های اخلاقی و تربیتی است که مخاطبش نه فردی خاص، که

نوع بشر در طول تاریخ است. شهریار سرانجام در شهریور ۱۳۶۷ در بیمارستان مهر تهران درگذشت و بنا به وصیتش در مقبرةالشعراى تبریز به خاک سپرده شد. ۲۷ شهریور به افتخار او «روز ملی شعر و ادب» نام گذاری شده است.

- محمد معین (۱۲۹۷ - ۱۳۵۰ ش): دکتر محمد معین، ادیب، لغت شناس، مصحح متون کهن و از برجسته ترین چهره های پژوهشی ادبیات فارسی در سده اخیر است. نام او بیش از هر چیز با «فرهنگ فارسی معین»، یکی از مهم ترین واژه نامه های زبان فارسی، گره خورده است. او در رشت دیده به جهان گشود و در کودکی پدر و مادرش را از دست داد و سرپرستی او را پدربزرگش بر عهده گرفت. معین تحصیلات مقدماتی را در رشت گذراند و برای ادامه تحصیل راهی تهران شد. او دوره متوسطه دوم را در دارالفنون به پایان رساند و در ۱۳۱۳ با نوشتن پایان نامه ای به زبان فرانسه، لیسانس ادبیات و فلسفه گرفت. عطش آموختن، او را به بلژیک کشاند تا به صورت مکاتبه ای، روان شناسی عملی، خط شناسی و قیافه شناسی را زیر نظر پروفسور المر نولز فراگیرد. پس از بازگشت، دوره دکترای ادبیات فارسی را در دانشگاه تهران زیر نظر ابراهیم پورداوود آغاز کرد. پایان نامه او با عنوان «مزدیسنا و تأثیر آن در ادبیات پارسی» با قید «بسیار خوب» پذیرفته شد و او را به عنوان نخستین فارغ التحصیل دکترای ادبیات فارسی در تاریخ دانشگاه تهران مطرح ساخت. معین به زبان های فرانسه، انگلیسی، عربی، آلمانی و زبان های باستانی پهلوی و اوستایی تسلط داشت. دستاوردی که نام معین را جاودانه ساخت، تألیف «فرهنگ فارسی» در شش جلد و ۷۹۰۰ صفحه بود. او بنا به وصیت علی اکبر دهخدا، مسئولیت نظارت بر تدوین لغت نامه دهخدا را نیز بر عهده گرفت و تا پایان عمر، بخش عمده ای از وقت خود را صرف تکمیل این اثر عظیم کرد. جالب آنکه نیما یوشیج نیز در وصیت نامه اش، اختیار چاپ آثارش را به معین سپرده بود، در حالی که هیچ دیدار نزدیکی بین این دو رخ نداده بود. از دیگر آثار او میتوان به تصحیح «برهان قاطع» (در چهار جلد) و تألیف «حافظ شیرین سخن» اشاره کرد. دولت فرانسه در ۱۳۴۰، بالاترین نشان «هنر و ادب» خود را به او اعطا کرد. دکتر معین در آذر ۱۳۴۵، پس از بازگشت از ترکیه، دچار سکته مغزی شد و پنج سال در حالت اغما به سر برد تا آنکه سرانجام در ۱۳ تیر ۱۳۵۰ در تهران درگذشت و بنا به وصیتش، در آستانه اشرفیه گیلان به خاک سپرده شد.

- سیمین دانشور (۱۳۰۰ - ۱۳۹۰ ش): سیمین دانشور، نویسنده، مترجم و استاد دانشگاه، نخستین زن داستان نویس حرفه ای ایران و از پایه گذاران ادبیات داستانی زنان در زبان فارسی است. او در شیراز و در خانواده ای فرهنگی زاده شد. دانشور تحصیلات ابتدایی و متوسطه را در مدرسه انگلیسی مهرآیین شیراز گذراند. او در ۱۳۱۷ برای تحصیل در رشته زبان و ادبیات فارسی وارد دانشگاه تهران گردید. در ۱۳۲۲ در روزنامه ایران مشغول به کار شد و با نام مستعار «شیرازی بی نام» برای نشریات مختلف مقاله مینوشت. نخستین کتابش، مجموعه داستان «آتش خاموش» (۱۳۲۷)، نخستین مجموعه داستان منتشرشده به قلم یک زن ایرانی است؛ مجموعه ای که با تشویق مرتضی کیوان فراهم آمد. در سال ۱۳۲۸، با ارائه رساله دکتری، نخستین زن ایرانی شد که به اخذ دکترای ادبیات فارسی نائل آمد. سال ۱۳۲۹ نقطه عطف زندگی او بود زیرا که در این سال با جلال آل احمد ازدواج کرد. دانشور در ۱۳۳۱ با استفاده از بورس فولبرایت راهی دانشگاه استنفورد آمریکا شد و نزد والاس استگنر، داستان نویسی خلاق آموخت. درخشش واقعی او با انتشار «سووشون» رقم خورد؛ رمانی که بر بستر وقایع اشغال ایران در جنگ جهانی دوم روایت میشود و با خلق شخصیت «زری»، زنی سنتی که به کنشگری اجتماعی بدل میشود، به پر فروش ترین رمان معاصر فارسی بدل شد و به ۱۷ زبان ترجمه گردید. نثر دانشور در این کتاب سهل و ممتنع و آکنده از اصطلاحات عامیانه است و خود او آگاهانه از تقلید سبک همسرش پرهیز داشت و میگفت: «به حد کافی از سبک جلال تقلید میکردند. من دیگر نمی خواستم مقلد جلال باشم». دانشور پس از انقلاب نیز سه گانه «سرگردانی» («جزیره سرگردانی» و «ساربان سرگردان») را منتشر کرد و در اواخر

عمر، داستان «برو به چاه بگو» را درباره مظلومیت های امام علی (ع) نگاشت. او همچنین نخستین رئیس کانون نویسندگان ایران بود. سیمین دانشور سرانجام در اسفند ۱۳۹۰ در تهران درگذشت و در قطعه هنرمندان بهشت زهرا به خاک سپرده شد.

- هوشنگ ابتهاج (۱۳۰۶ - ۱۴۰۱ ش): امیر هوشنگ ابتهاج، متخلص به «ه. ا. سایه»، شاعر و پژوهشگر معاصر، بی گمان بزرگترین غزل سرای معاصر و از چهره های ماندگار شعر نو است. او در رشت و در خانواده ای سرشناس دیده به جهان گشود. سایه تحصیلات ابتدایی را در رشت و دبیرستان را در تهران گذراند. در جوانی دلباخته دختری ارمنی به نام گالیا شد که بازتاب این عشق را بعدها در شعر معروف «کاروان (دیرست گالیا...)» میتوان دید. سایه نخستین دفتر شعر خود را با نام «نخستین نغمه ها» در ۱۳۲۵ و در ۱۹ سالگی منتشر کرد. پس از آن، «سراب (در قالب چهارپاره)» و «سپاه مشق (شاهکار غزل های او)» را روانه بازار کرد. آشنایی با نیما یوشیج تأثیری ژرف بر او گذاشت، اما برخلاف بسیاری از نوگرایان، هرگز غزل را رها نکرد و توانست در کنار اشعار نیمایی ماندگارش (مجموعه «تاسیان»)، در غزل نیز به اوج برسد. پیوند عمیق شعرش با موسیقی ایرانی نقشی انکارناپذیر در شهرت او داشت. از ۱۳۵۰ تا ۱۳۵۷ سرپرست برنامه گلهای در رادیو ایران بود و برنامه «گلچین هفته» را پایه گذاری کرد. تصنیف های ماندگاری چون «تو ای پری کجایی»، «سپیده (ایران ای سرای امید)» و شعر «ارغوان» حاصل همین دوران است. سایه در ۱۳۳۷ با آلمان مایکیال، شاعر ارمنی تبار، ازدواج کرد. «حافظ به سعی سایه (تصحیح انتقادی دیوان حافظ بر اساس نسخه های کهن)» از معتبرترین تصحیحات این دیوان است که آن را به همسرش تقدیم کرده است. او پس از انقلاب، به دلیل عضویت حزب توده، در ۱۳۶۲ دستگیر و زندانی شد. آزادی اش در ۱۳۶۳ با وساطت محمدحسین شهریار نزد سیدعلی خامنه ای (رئیس جمهور وقت) و جمله معروف شهریار که «وقتی سایه را زندانی کردند، فرشته ها بر عرش الهی گریه میکنند» رقم خورد. سایه در دهه ۶۰ به آلمان مهاجرت کرد و خانه شخصی اش در تهران، «خانه ارغوان»، به ثبت میراث فرهنگی رسید. او سرانجام در مرداد ۱۴۰۱ در کلن، در سن ۹۴ سالگی درگذشت و بنا به وصیتش در باغ محتشم رشت به خاک سپرده شد.

- سهراب سپهری (۱۳۰۷ - ۱۳۵۹ ش): سهراب سپهری، شاعر، نویسنده و نقاش برجسته معاصر، بی گمان یکی از محبوب ترین و تأثیرگذارترین چهره های شعر نو فارسی است. اشعار او با زبانی نرم، لطیف و سرشار از تصویرهای بکر، به زبان های بسیاری ترجمه شده است. او در قم دیده به جهان گشود، اما خود را «اهل کاشان» میدانست؛ شهری که کودکی اش را در باغ بزرگ اجدادی در محله دروازه عطا گذراند و این انس با طبیعت، بعدها در شعرها و نقاشی هایش بازتابی عمیق یافت. پدرش اسدالله سپهری، کارمند پست و تلگراف و اهل ادب و موسیقی بود. سپهری دوره ابتدایی را در دبستان خیام و متوسطه را در دبیرستان پهلوی کاشان گذراند. پس از دریافت دیپلم، به تهران آمد و در دانشکده هنرهای زیبای دانشگاه تهران به تحصیل پرداخت و در ۱۳۳۲ با نشان درجه اول علمی فارغ التحصیل شد. او نخستین مجموعه شعر نیمایی خود را با نام «مرگ رنگ» در ۱۳۳۰ و دومین مجموعه، «زندگی خواب ها» را در ۱۳۳۲ منتشر کرد. سپهری به فرهنگ مشرق زمین دلبستگی ویژه ای داشت و سفرهای متعددی به هندوستان، ژاپن و چین انجام داد. آنچه شعر سپهری را ممتاز میکند، زلالی و لطافت آن است. او شاعری تصویرگر بود که با نگاهی عارفانه و متأثر از فلسفه ذن، خدا را در طبیعت جستجو میکرد و اشیاء بی جان را صاحب روح و احساس میدید. مجموعه «هشت کتاب»، شامل «مرگ رنگ»، «زندگی خواب ها»، «آوار آفتاب»، «شرق اندوه»، «صدای پای آب»، «مسافر»، «حجم سبز» و «ما هیچ ما نگاه» میباشد که حاصل عمر شاعری اوست. شعر بلند «صدای پای آب» یکی از بلندترین شعرهای نو فارسی و شعر «نشانی» با مطلع «خانه دوست کجاست؟» در حافظه جمعی ایرانیان جاودانه شده است. سپهری در طول عمر خود بیش از سی نمایشگاه نقاشی نیز برگزار کرد. او در ۱۳۵۸ به سرطان خون مبتلا شد و سرانجام در اردیبهشت ۱۳۵۹ در

بیمارستان پارس تهران درگذشت. پیکرش بنا به وصیت خودش در صحن امامزاده سلطانعلی بن محمد باقر در مشهد اردהל کاشان به خاک سپرده شد.

- محمدرضا شفیعی کدکنی (۱۳۱۸ - ش): محمدرضا شفیعی کدکنی، متخلص به «م. سرشک»، ادیب، شاعر، پژوهشگر، مصحح متون کهن و استاد ممتاز دانشگاه تهران، از چهره های ادب معاصر فارسی است. او در روستای کدکن از توابع تربت حیدریه زاده شد. وی که هرگز به دبستان و دبیرستان نرفت و آموزش های اولیه را نزد پدر و محمدتقی ادیب نیشابوری فراگرفته، با پیشنهاد علی اکبر فیاض در دانشگاه فردوسی مشهد نام نویسی کرد و نفر اول کنکور شد. دکتری را از دانشگاه تهران گرفت. او از سال ۱۳۴۸ استاد دانشگاه تهران است و از دوستان نزدیک مهدی اخوان ثالث به شمار میرود. آنچه شفیعی کدکنی را در میان معاصران ممتاز میکند، جمع کم نظیر شاعری، پژوهش و تصحیح متون است. به گفته عبدالحسین زرین کوب، کمتر دیده شده محققى راستین در شعر نیز پایه ای عالی احراز کند. او سرودن شعر را با شیوه قدمایی آغاز کرد و سپس به سبک نیمایی روی آورد. با انتشار دفتر «در کوچه باغ های نیشابور» نام آور شد. شعر معروف «به کجا چنین شتابان؟» از همین دفتر، بر دیوار شهر لیدن هلند نیز نقش بسته است. اشعار او غالباً رنگ اجتماعی دارد و اوضاع ایران در دهه های ۴۰ و ۵۰ را با رمز و کنایه باز می تاباند. از دیگر دفترهای شعرش میتوان به «زمزمه ها»، «بوی جوی مولیان»، «هزاره دوم آهوی کوهی» و «طفلی به نام شادی» اشاره کرد. کارنامه پژوهشی شفیعی شاید از شاعری او نیز درخشان تر باشد. تصحیح انتقادی آثار عطار نیشابوری، شامل منطق الطیر، مصیبت نامه، اسرارنامه، الهی نامه و مختارنامه، حاصل بیش از چهار دهه تلاش و جستجوی نسخه های کهن در کتابخانه های جهان است. او همچنین اسرارالتوحید (محمد بن منور) و مقامات و حالات ابوسعید را تصحیح کرده است. در حوزه نظریه ادبی نیز کتاب های «موسیقی شعر»، «صور خیال در شعر فارسی»، «با چراغ و آینه (در جستجوی ریشه های تحول شعر معاصر)» و «شاعر آینه ها (نگاهی نو به سبک هندی)» از منابع کلاسیک نقد ادبی محسوب میشوند. شفیعی در مهر ۱۳۹۸ نشان عالی «هنر برای صلح» را دریافت کرد و به تدریس و پژوهش ادامه میدهد.

بخش دوم: مشاهیر ادبی خارجی (جهان)

ادبیات جهان در ادوار مختلف شاهد ظهور شاعران و نویسندگانی بوده است که آثارشان از مرزهای زبانی و جغرافیایی فراتر رفته اند. در این بخش، تعدادی از برجسته ترین مشاهیر ادبی جهان معرفی میشوند و مهمترین اطلاعات مربوط به زندگی، آثار، ویژگی های ادبی و جایگاه آنان در تاریخ ادبیات مورد بررسی قرار می گیرد.

- هومر (سده هشت و هفت ق.م): هومر، شاعر حماسه سرای یونان باستان، نخستین و تأثیرگذارترین چهره ادبیات غرب و سرچشمه فرهنگ و اندیشه اروپایی است. نام او با دو شاهکار بی بدیل، «ایلیاد» و «اودیسه»، گره خورده است. این دو اثر چنان تاثیری در آیندگان داشتند که آنها را باید شالوده تمام حماسه های پس از خود دانست. با این حال، درباره خود شاعر هاله ای از ابهام وجود دارد و برخی پژوهشگران حتی در وجود تاریخی او تردید کرده اند. دوران زندگی هومر را حدود قرن هشتم پیش از میلاد تخمین میزنند. هرودوت، مورخ یونانی، او را حدود ۸۵۰ ق.م میداند. زادگاهش نیز نامعلوم است؛ اسمیرنا و جزیره خیوس خود را زادگاه او میخوانند. روایت سنتی، هومر را شاعری نابینا و دوره گرد توصیف میکند که با نوای چنگ اشعارش را برای مردم میخواند. شاهکارهای او حاصل یک سنت شفاهی کهن هستند. گمان میرود این اشعار قرن ها سینه به سینه نقل میشدند تا سرانجام در سده ششم ق.م به دستور پیسیستراتوس، حاکم آتن، مکتوب شدند. «ایلیاد» روایتگر چهل و نه روز از آخرین سال

جنگ تروا و متمرکز بر «خشم آشیل» است. «اودیسه» نیز داستان ده سال سرگردانی اولیس در راه بازگشت به وطن و وفاداری همسرش پنه لویه را روایت میکند و موجودات افسانه ای چون سیکلوپ ها و سیرن را معرفی مینماید. فراتر از ارزش ادبی، این دو منظومه گنجینه اصلی شناخت اساطیر، باورها و آرمان های اخلاقی یونان باستان هستند. ارسطو در «فن شعر»، هومر را سرآمد همه شاعران میدانند. تأثیر او بر غول های ادبیات غرب، از ویرژیل (در «اِنه اید») تا دانتی، شکسپیر و جیمز جویس، چنان عمیق است که بدون شناخت هومر، درک ادبیات غرب ناممکن مینماید.

- ارسطو (یونانی) (۳۸۴ - ۳۲۲ ق.م): ارسطو، فیلسوف، دانشمند و اندیشمند بزرگ یونان باستان، از مهم ترین چهره های تاریخ اندیشه بشری و یکی از بنیان گذاران بسیاری از شاخه های علوم انسانی و طبیعی به شمار میرود. او در شهر استاگیرا در مقدونیه به دنیا آمد و در جوانی برای فراگیری دانش به آتن رفت و به مدت حدود بیست سال در آکادمی افلاطون به تحصیل پرداخت. پس از آن، به آموزش اسکندر مقدونی پرداخت و بعدها در آتن مدرسه «لوقیون» را تأسیس کرد. اندیشه های ارسطو حوزه های گسترده ای مانند فلسفه، منطق، اخلاق، سیاست، زیست شناسی، روان شناسی و زیبایی شناسی را دربرمیگیرد و آثار او قرن ها بر دانشمندان و متفکران شرق و غرب تأثیر گذاشته است. یکی از مهم ترین آثار او در زمینه ادبیات، کتاب «فن شعر» است که نخستین اثر منسجم در زمینه نظریه ادبی و بررسی عناصر نمایش و تراژدی به شمار میرود. ارسطو در این کتاب به موضوعاتی مانند ساختار داستان، شخصیت پردازی و نقش هنر در زندگی انسان پرداخته است. از دیگر آثار مهم او میتوان به «متافیزیک»، «اخلاق نیکوماخوس» و «سیاست» اشاره کرد. اهمیت ارسطو تنها در نظریه های فلسفی او نیست، بلکه روش منطقی و نظام مند او در بررسی پدیده ها، الگویی مهم برای پژوهش علمی در دوره های بعدی شد. او سرانجام پس از سال ها آموزش و تألیف درگذشت، اما اندیشه هایش همچنان یکی از پایه های اصلی فلسفه، علوم انسانی و مطالعات ادبی جهان به شمار میرود.

- موراساکی شیکیبو (۹۷۸ - ۱۰۱۴ م): موراساکی شیکیبو، نویسنده، شاعر و ندیمه دربار امپراتوری ژاپن در دوره هی آن، آفریننده اثری است که بسیاری آن را نخستین رمان روان شناختی تاریخ بشر میدانند: «داستان گنجی». نام اصلی او مشخص نیست؛ «موراساکی»، به معنای «بنفش»، برگرفته از نام قهرمان داستانش و «شیکیبو» لقب پدرش، از خاندان فوجی وارا بود. در دوره هی آن، آموزش زبان چینی کلاسیک (زبان نوشتاری دولت) به زنان ممنوع بود، اما پدرش با پی بردن به استعداد دخترش، او را در کنار برادرش به تحصیل ادبیات چینی، شعر و موسیقی گماشت. خود او نوشته که برادرش در آموختن متون کلاسیک کند بود، در حالی که او به سرعت آن ها را فرا میگرفت. در حدود ۱۰۰۵، فوجیوارا نو میچیناگا (قدرتمندترین مرد ژاپن) او را به دربار کیوتو دعوت کرد تا ندیمه همسر امپراتور شود. تجربه زندگی در دربار و مشاهده دسیسه ها و عشق های پنهان اشرافی، دست مایه اصلی شاهکارش، «داستان گنجی»، گردید. این رمان عظیم در ۵۴ فصل، داستان زندگی و عشق های شاهزاده گنجی را روایت میکند و با ظرافتی شگفت انگیز به کاوش در احساسات و پیچیدگی های روانی شخصیت ها میپردازد. خورخه لوئیس بورخس آن را «کاملاً مدرن» و «نخستین رمان روان شناختی جهان» خواند. «داستان گنجی» نه تنها یک رمان، که دائرةالمعارفی از فرهنگ، هنر و آداب درباری دوره هی آن است و به خط کانا (نوشتار بومی ژاپنی) نگاشته شد و نقشی اساسی در توسعه زبان نوشتاری ژاپنی ایفا کرد. ظرف یک دهه در سراسر ژاپن توزیع شد و در طی یک قرن به عنوان اثری کلاسیک شناخته گردید. موراساکی پس از پنج یا شش سال خدمت، دربار را ترک کرد. از او همچنین «دفتر خاطرات» و «مجموعه اشعار» نیز باقی مانده است.

- دانته آلیگیری (۱۲۶۵ - ۱۳۲۱ م): دانته آلیگیری، شاعر، نویسنده و سیاست مدار اهل فلورانس، بزرگ ترین شاعر ایتالیا و از ستون های اصلی ادبیات جهان است. شاهکار او، «کمدی الهی»، نه تنها اوج ادبیات قرون وسطی، که پلی به سوی رنسانس و سرآغاز زبان ایتالیایی مدرن به شمار میرود. او این حماسه عظیم را به گویش توسکانی و نه لاتین، سرود و به همین دلیل «پدر زبان ایتالیایی» لقب گرفت. دانته در خانواده ای اشرافی زاده شد و به آموختن دستور زبان، فلسفه و علم کلام پرداخت. بزرگ ترین رویداد زندگی اش، دیدار با بئاتریچه پورتیناری در ۹ سالگی و سپس ۱۸ سالگی بود؛ عشقی افلاطونی که پس از مرگ زود هنگام بئاتریچه، به نیروی محرکه اصلی تمام آثارش بدل شد. در ۱۸ سالگی هنر شاعری را خودآموز فراگرفت و با ارسال شعری برای مشهورترین شاعران زمانه، دوستی عمیقی با کاوالکانتی آغاز کرد. نخستین اثرش، «زندگانی نو»، تلاشی برای به تصویر کشیدن بئاتریچه به عنوان الگویی از زیبایی و عشق کمال یافته بود. فعالیت سیاسی دانته در فلورانس، با پیوستن به گوتلف های سفید (جناح رقیب پاپ)، به تبعید ابدی او انجامید. در ۱۳۰۲، رقبا ی سیاسی اش اموالش را مصادره و او را غیاباً به اعدام محکوم کردند. دانته دیگر هرگز به وطنش بازنگشت و بیست سال پایانی عمرش را در شهرهای مختلف ایتالیا در تبعید گذراند. همین دوران بود که بزرگ ترین شاهکارش، «کمدی الهی» (با سه بخش دوزخ، برزخ و بهشت)، و نیز «ضیافت» و «سلطنت» را آفرید. در این سفر خیالی، ویرژیل (نماد عقل) راهنمای او در دوزخ و برزخ، و بئاتریچه (نماد ایمان) راهنمای او در بهشت است. صفت «الهی» را بعدها بوکاچیو به «کمدی» افزود. دانته در ۱۳۲۱ در راونا درگذشت و در همانجا به خاک سپرده شد.

- ویلیام شکسپیر (۱۵۶۴ - ۱۶۱۶ م): ویلیام شکسپیر، نمایشنامه نویس، شاعر و بازیگر انگلیسی، بزرگ ترین نمایشنامه نویس تاریخ و از تأثیرگذارترین چهره های ادبیات جهان است. او در استراتفورد-آپون-ایون در خانواده ای بازرگان زاده شد. پدرش پوست فروش و از صاحب منصبان دیوانی بود. در مدرسه گرامر لاتین و یونانی آموخت، اما به دلیل مشکلات مالی، تحصیل را رها کرد و مدتی شاگرد قصاب بود. در ۱۸ سالگی با آن هاتاوی ازدواج کرد و صاحب سه فرزند شد. در حدود ۱۵۸۵ به لندن رفت. بنا بر روایتی مشهور، نخستین شغلش در تماشاخانه، نگهبانی اسب های مشتریان بود. سپس به تماشاخانه گلوب (Globe) راه یافت و به عنوان بازیگر، ویراستار و نمایشنامه نویس فعالیت کرد. گروه او، «مردان لرد چمبرلین»، بعدها با حمایت جیمز اول به «مردان شاه» تغییر نام یافت. شکسپیر در مالکیت تماشاخانه گلوب سهیم شد، اما این تماشاخانه در ۱۶۱۳، حین اجرای «هنری هشتم»، در آتش سوخت. در طول ۲۵ سال، ۳۹ نمایشنامه و ۱۵۴ غزل واره آفرید که به سه دوره کمدی های اولیه («رؤیای شب نیمه تابستان»)، تراژدی های بزرگ («هملت»، «مکبث»، «شاه لیر»، «اتللو») و رمانس های پایانی («طوفان») تقسیم میشوند. آنچه او را فراتر از همه قرار میدهد، شناخت بی نظیر از روان انسان و راوی نامرئی بودن است؛ او در هیچ یک از آثارش «صدایی» از آن خود ندارد. بن جانسون در وصف او نوشت: «او نه متعلق به یک عصر، که متعلق به تمام اعصار است». شکسپیر با ابداع حدود ۱۷۰۰ واژه و عبارت جدید، تأثیری برگشت ناپذیر بر زبان انگلیسی گذاشت. او در ۱۶۱۶ در زادگاهش درگذشت و در کلیسای تثلیث مقدس به خاک سپرده شد. بر سنگ مزارش، نفرینی برای باز نکردن قبر حک شده است. دوستانش در ۱۶۲۳ «نخستین فولیوی کامل آثار» را منتشر کردند که بدون آن، ۱۸ نمایشنامه او برای همیشه از دست میرفت.

- زیب النسا (هندی) (۱۶۳۸ - ۱۷۰۲ م): زیب النسا، از شاعران برجسته فارسی گوی در شبه قاره هند و از چهره های شناخته شده ادبی دوره گورکانیان هند بود که با وجود جایگاه درباری، بیشتر به سبب ذوق ادبی و سروده های فارسی خود شهرت یافت. او دختر اورنگ زیب، پادشاه گورکانی هند، بود و از کودکی تحت آموزش استادان برجسته زمان خود قرار گرفت. زیب النسا در علوم دینی، ادبیات فارسی، خوشنویسی و دانش های رایج عصر خویش مهارت یافت و به دلیل علاقه فراوان به شعر و عرفان، در میان اهل

ادب جایگاهی ویژه پیدا کرد. او با تخلص «مخفی» شعر میسرود و دیوانی از غزل ها و اشعار فارسی از او بر جای مانده است. شعرهای زیبای النسا بیشتر دربرگیرنده مضامین عاشقانه، عرفانی و اخلاقی است و در آن ها تأثیر سنت غزل فارسی و اندیشه های صوفیانه دیده میشود. او در دورانی میزیست که زبان فارسی در هند جایگاه مهمی در دربار و فرهنگ داشت و در گسترش ادبیات فارسی در شبه قاره نقش ایفا کرد. زندگی او با وجود برخورداری از موقعیت ممتاز دربار، با محدودیت ها و دشواری هایی نیز همراه بود و سال های پایانی عمرش را دور از فضای پیشین دربار سپری کرد. اهمیت زیبای النسا تنها به نسبت خانوادگی او با خاندان گورکانی محدود نمی شود، بلکه توانایی ادبی و حضور مؤثر او در میان شاعران فارسی گوی هند، جایگاهش را در تاریخ ادبیات فارسی تثبیت کرده است. او سرانجام در سال ۱۷۰۲ میلادی درگذشت و نامش به عنوان یکی از زنان برجسته شاعر در حوزه ادبیات فارسی باقی ماند.

- ویکتور هوگو (۱۸۰۲ - ۱۸۸۵ م): ویکتور-ماری هوگو، شاعر، رمان نویس و نمایشنامه نویس فرانسوی، بزرگ ترین چهره ادبیات رمانتیک فرانسه و از قله های ادبیات جهان است. او در بزانشون در خانواده ای که پدر ژنرال ناپلئون بود و مادر سلطنت طلب کاتولیک، زاده شد. این تضاد سیاسی، عمیقاً بر جهان بینی او تأثیر گذاشت. هوگو در جوانی سلطنت طلب بود، اما به تدریج به جمهوری خواهی و عدالت خواهی اجتماعی گرایید. نخستین رمان بزرگش، «گوژپشت نوتردام»، با شخصیت فراموش نشدنی کازیمودو (ناقوس زن گوژپشت) و اسمرالدا (دختر کولی)، نه تنها یک داستان عاشقانه تراژیک، که تلاشی برای احیای معماری گوتیک پاریس بود. اما شاهکار بی بدیل او، «بینوایان» است؛ رمانی عظیم که نگارش آن ۱۷ سال طول کشید و داستان ژان والژان، دهقانی که به جرم دزدیدن یک قرص نان ۱۹ سال زندان را تحمل میکند را روایت میکند. این رمان، سرود باشکوه رنج دیدگان، ستمدیدگان و عدالت خواهی است. هوگو در ۱۸۵۱، به دلیل مخالفت با کودتای ناپلئون سوم، از فرانسه تبعید شد و ۱۹ سال را در تبعید گذراند. در تبعید، بزرگ ترین آثارش از جمله «بینوایان»، «افسانه قرون» و «ناپلئون صغیر» را نوشت. او در ۱۸۷۰، با سقوط ناپلئون سوم، در میان استقبال پرشکوه مردم به پاریس بازگشت. دیگر آثار مهمش عبارتند از «آخرین روز یک محکوم به اعدام (تأثیرگذار بر الغای مجازات اعدام)»، «مردی که میخندد» و «کارگران دریا». هوگو در مه ۱۸۸۵ در ۸۳ سالگی در پاریس درگذشت و پیکرش در پانتئون به خاک سپرده شد.

- چارلز دیکنز (۱۸۱۲ - ۱۸۷۰ م): چارلز جان هوفام دیکنز، رمان نویس و روزنامه نگار انگلیسی، بزرگ ترین رمان نویس عصر ویکتوریا و از محبوب ترین چهره های ادبیات جهان است. دیکنز در پورترسموث در خانواده ای متوسط زاده شد، اما در ۱۲ سالگی، با زندانی شدن پدرش در زندان مارشالسی به دلیل بدهی، زندگی اش برای همیشه دگرگون شد. او مجبور شد مدرسه را رها کند و در کارخانه واکس سازی وارن کار کند تا معاش خانواده را تأمین نماید. این تجربه تلخ کودکی، عمیق ترین منبع الهام او شد. دیکنز فعالیت ادبی را با روزنامه نگاری آغاز کرد و در ۲۰ سالگی خبرنگار پارلمانی شد. نخستین موفقیت بزرگش با «یادداشت های پیکوئیک»، که به صورت پاورقی ماهانه منتشر میشد رقم خورد. او استاد مسلم رمان پاورقی بود و این شیوه، ادبیات را برای نخستین بار به میان توده های مردم برد. شاهکارهای دیکنز تصویری بی رحمانه و طنزآمیز از فقر، بی عدالتی و کار کودکان انگلستان عصر ویکتوریا ارائه میدهند؛ «الیور توئیست» داستان کودکی یتیم در جهان تبهکاران لندن؛ «سرود کریسمس» قصه بخیل مشهوری که در شب کریسمس متحول میشود؛ «دیوید کاپرفیلد» خودزندگی نامه ای نقاب دار و محبوب ترین اثر خود دیکنز؛ «خانه غم زده»؛ «داستان دو شهر» و «آرزوهای بزرگ». دیکنز برای بهبود مدارس کودکان فقیر و لغو اعدام در ملأ عام

نیز فعالانه تلاش میکرد. او در ژوئن ۱۸۷۰، در حالی که رمان «اسرار ادوین درود» ناتمام مانده بود، بر اثر سکته مغزی درگذشت و در کلیسای وست مینستر به خاک سپرده شد.

- فئودور داستایفسکی (۱۸۲۱ - ۱۸۸۱ م): فئودور داستایفسکی، رمان نویس و فیلسوف روس، یکی از بزرگ ترین روان شناسان ادبیات جهان و از بزرگان ادبیات وجودی (اگزیستانسیالیسم) است. داستایفسکی در مسکو و در خانواده ای از طبقه متوسط زاده شد. پدرش پزشکی نظامی و مستبد بود که بعدها توسط رعایایش به قتل رسید. در ۱۸۴۶، نخستین رمانش «بیچارگان» با تحسین بلینسکی، منتقد مشهور، روبرو شد. اما نقطه عطف زندگی اش در ۱۸۴۹ رقم خورد. به دلیل شرکت در حلقه پتراشفسکی (گروهی از روشنفکران منتقد حکومت)، دستگیر و به اعدام محکوم شد. او را تا پای جوخه آتش بردند، اما در آخرین لحظه، عفو تزار رسید و حکمش به ۴ سال کار اجباری در سیبری و ۶ سال خدمت سربازی تخفیف یافت. این روبه رو شدن با مرگ، جهان بینی او را برای همیشه دگرگون کرد. پس از تبعید، چهار شاهکار بزرگ خود را آفرید که این موارد عبارتند از «جنایت و مکافات»، داستان راسکولنیکف، دانشجویی که به انگیزه فلسفی مرتکب قتل میشود و در چنگال عذاب وجدان گرفتار میآید - «ابله»، داستان شاهزاده میشکین، انسان «کاملاً خوب» که جامعه او را «ابله» میپندارد - «جن زدگان»، هجویه ای تند علیه نیهیلیسم و انقلاب گری و سرانجام «برادران کارامازوف» که بسیاری آن را بزرگ ترین رمان تاریخ میدانند. فصل «بازرس اعظم» در این رمان (مناظره خیالی مسیح و رهبر تفتیش عقاید) یکی از عمیق ترین متون درباره آزادی، ایمان و قدرت در تاریخ فلسفه است. داستایفسکی در ۱۸۸۰ با سخنرانی در جشن پوشکین به اوج شهرت رسید. او در فوریه ۱۸۸۱ بر اثر خون ریزی ریه در سن پترزبورگ درگذشت.

- لئو تولستوی (۱۸۲۸ - ۱۹۱۰ م): کنت لئو نیکولایویچ تولستوی، رمان نویس، فیلسوف و مصلح اجتماعی روس، بزرگ ترین رمان نویس تاریخ ادبیات و از بزرگان رئالیسم و اندیشه اخلاقی جهان است. دو شاهکار او، «جنگ و صلح» و «آنا کارنینا»، قله های رمان حماسی و روان شناختی به شمار میروند. تولستوی در املاک یاسنایا پالیانا در خانواده ای از اشراف کهن روس زاده شد. پدر و مادرش را در کودکی از دست داد و عمه اش سرپرستی اش را بر عهده گرفت. تحصیلاتش را در دانشگاه قازان ناتمام گذاشت و به املاکش بازگشت تا زندگی ۳۵۰ رعیتش را بهبود بخشد، اما شکست خورد. سپس به ارتش پیوست و در جنگ کریمه شرکت کرد؛ تجربه مستقیم جنگ، شالوده «جنگ و صلح» را شکل داد. «جنگ و صلح» با حدود ۵۸۰ شخصیت، حماسه حمله ناپلئون به روسیه را روایت میکند و فلسفه خاص تولستوی از تاریخ را مطرح میسازد: تاریخ را «قهرمانان» نمی سازند، بلکه میلیون ها تصمیم کوچک انسان های معمولی آن را رقم میزنند. «آنا کارنینا» با جمله معروف «همه خانواده های خوشبخت شبیه هم هستند، اما هر خانواده ناشاد، به شیوه خودش ناشاد است» آغاز میشود. داستایفسکی آن را «کامل ترین رمان تاریخ» خواند. در ۵۰ سالگی، تولستوی دچار بحران روحی عمیقی شد و مالکیت خصوصی، کلیسا و دولت را رد کرد و به ساده زیستی و پرهیز از خشونت دعوت نمود. مهاتما گاندی ایده «مقاومت بدون خشونت» را از او الهام گرفت. از دیگر آثار مهمش میتوان به «مرگ ایوان ایلیچ»، «رستاخیز» و «پدر سرگی» اشاره کرد. تولستوی در ۸۲ سالگی، مخفیانه خانه را ترک کرد و در ایستگاه قطاری کوچک (آستاپوو) بر اثر ذات الریه درگذشت. او بارها نامزد نوبل ادبیات و صلح شد، اما هرگز آن را دریافت نکرد.

- مارک تواین (آمریکایی) (۱۸۳۵ - ۱۹۱۰ م): مارک تواین با نام اصلی ساموئل لنگهورن کلمنز، نویسنده و طنزپرداز برجسته آمریکایی و از مهم ترین چهره های ادبیات ایالات متحده در سده نوزدهم به شمار میرود. او در ایالت میزوری آمریکا به دنیا آمد و دوران کودکی و نوجوانی خود را در کنار رود میسی سی پی گذراند؛ محیطی که بعدها تأثیر زیادی بر شکل گیری آثار و نگاه ادبی او

داشت. تواین پیش از ورود جدی به نویسندگی، مشاغل مختلفی مانند چاپخانه داری، روزنامه نگاری و راهنمایی کشتی های رودخانه ای را تجربه کرد و همین تجربه های متنوع، شناخت عمیقی از جامعه و زندگی مردم آمریکا به او بخشید. او با استفاده از طنز، زبان محاوره و روایت های ساده اما عمیق، به نقد مسائل اجتماعی، اخلاقی و فرهنگی زمان خود پرداخت. مشهورترین آثار او شامل «ماجراهای تام سایر»، «ماجراهای هاکلبری فین» و «شاهزاده و گدا» است که بسیاری از آن ها به عنوان آثار کلاسیک ادبیات نوجوان و داستان نویسی جهان شناخته میشوند. ویژگی برجسته آثار مارک تواین، ترکیب طنز و انتقاد اجتماعی است؛ او با زبانی سرگرم کننده، موضوعاتی مانند نابرابری، تعصب، ریاکاری و مشکلات اجتماعی را به تصویر میکشید. رمان «ماجراهای هاکلبری فین» به دلیل استفاده نوآورانه از زبان عامیانه و نگاه انتقادی به جامعه، یکی از مهم ترین آثار ادبیات آمریکا محسوب میشود. مارک تواین در زمان زندگی خود به شهرت فراوانی رسید و به عنوان یکی از بزرگ ترین نویسندگان آمریکایی شناخته شد. او در سال ۱۹۱۰ میلادی درگذشت، اما آثارش همچنان از نمونه های برجسته طنز و داستان نویسی در ادبیات جهان به شمار میروند.

- رابیندرانات تاگور (۱۸۶۱ - ۱۹۴۱ م): رابیندرانات تاگور، شاعر، فیلسوف و موسیقی دان هندی، بزرگ ترین چهره ادبی شبه قاره هند و نخستین آسیایی برنده جایزه نوبل ادبیات به سال ۱۹۱۳ است. او این جایزه را برای «گیتانجالی (پیشکش سرودها)» دریافت کرد. سرود ملی هند و سرود ملی بنگلادش هر دو از سروده های اوست. تاگور در کلکته و در خانواده ای ثروتمند و اهل ادب زاده شد. پدرش فیلسوف و شیفته حافظ بود و خود را «متعلق به سرزمین ایران» میدانست. رابیندرانات از مدرسه بیزار بود و تحصیلاتش را در خانه، با معلم خصوصی و در کتابخانه غنی خانواده اش گذراند. در ۱۷ سالگی به انگلستان رفت تا حقوق بخواند، اما دانشگاه را رها کرد و به هند بازگشت. تاگور تنها شاعر نبود؛ او بیش از ۲۰۰۰ ترانه، رمان، داستان کوتاه و نمایشنامه نوشت. رمان «خانه و جهان» و «گورا» از برجسته ترین آثار منشور او هستند. در ۱۹۰۱، مدرسه تجربی «شانتی نیکتان» (اقامتگاه صلح) را تأسیس کرد که بعدها به دانشگاه تبدیل شد. مهاتما گاندی او را «گورو دو (معلم الهی)» مینامید. تاگور نشان شوالیه بریتانیا را در اعتراض به قتل عام آمریتسار پس داد. او دو بار در سال های ۱۳۱۱ و ۱۳۱۳ شمسی به ایران سفر کرد؛ جشن هفتادسالگی اش در تهران برگزار شد و ملک الشعرای بهار در ستایشش قصیده سرود. تاگور در اوت ۱۹۴۱ در کلکته درگذشت و طبق رسوم پیکرش را سوزاندند. تأثیر او بر عرفان شرقی، اندیشه ضداستعماری و ادبیات جهان جاودانه است.

- جبران خلیل جبران (لبنانی) (۱۸۸۳ - ۱۹۳۱ م): جبران خلیل جبران، شاعر، نویسنده و نقاش لبنانی، از مشهورترین چهره های ادبیات عربی و یکی از شناخته شده ترین نویسندگان خاورمیانه در جهان به شمار میرود. او در شهر بشاری لبنان به دنیا آمد و دوران کودکی خود را در خانواده ای مسیحی و در محیط فرهنگی لبنان سپری کرد. جبران در نوجوانی همراه خانواده اش به آمریکا مهاجرت کرد و مدتی در بوستون زندگی کرد؛ تجربه زندگی میان فرهنگ شرق و غرب، تأثیر زیادی بر اندیشه و آثار او گذاشت. او بعدها به لبنان بازگشت و به تحصیل زبان و ادبیات عربی پرداخت و سپس فعالیت های ادبی و هنری خود را در آمریکا ادامه داد. جبران از اعضای گروه «الرابطه القلمیة» در نیویورک بود؛ گروهی که نقش مهمی در تحول ادبیات عربی مهاجران و گسترش ادبیات نوین عرب داشت. مشهورترین اثر او «پیامبر» است که به زبان انگلیسی نوشته شد و به یکی از آثار پرخواننده ادبیات جهان تبدیل شد. از دیگر آثار او میتوان به «دیوانه»، «ماسه و کف» و «بال های شکسته» اشاره کرد. نوشته های جبران بیشتر بر موضوعاتی مانند عشق، آزادی، معنویت، تنهایی و رابطه انسان با جهان تمرکز دارند و زبان شاعرانه و اندیشه های انسانی از ویژگی های برجسته آثار اوست. او توانست با ترکیب عناصر فرهنگ شرقی و شیوه های بیان ادبی غربی، سبکی شخصی و جهانی

ایجاد کند. جبران خلیل جبران در سال ۱۹۳۱ میلادی در نیویورک درگذشت و آثارش همچنان از پرخواننده ترین نوشته های ادبی در میان ملت های مختلف به شمار میروند.

- فرانسیس کافکا (۱۸۸۳ - ۱۹۲۴ م): فرانسیس کافکا، داستان نویس آلمانی زبان اهل پراگ، یکی از تأثیرگذارترین و مرموزترین چهره های ادبیات قرن بیستم است. صفت «کافکایی» به معنای وضعیتی کابوس وار، پوچ و گرفتار در بروکراسی های بی روح وارد فرهنگ جهانی شده است. کافکا در خانواده ای یهودی و متوسط زاده شد. پدرش هرمان، بازرگانی مستبد و جاه طلب، چنان محیط رعب انگیزی در خانه ایجاد کرده بود که سایه وحشت و احساس گناه هرگز از روح کافکا دور نشد. او در دانشگاه پراگ حقوق خواند و دکتر گرفت و تا ۱۹۲۲ در «مؤسسه بیمه حوادث کارگری» مشغول به کار بود. روزها کارمند بود و شب ها مینوشت. کافکا در زمان حیاتش تنها چند داستان کوتاه منتشر کرد. «مسخ» داستان تکان دهنده گرگور زامزا است که صبح از خواب بیدار میشود و خود را به «حشره ای عظیم الجثه» تبدیل شده مییابد، نماد از خودبیگانگی انسان مدرن. سه رمان بزرگش، «محاكمه»، «قصر» و «آمریکا»، همگی ناتمام ماندند. «محاكمه» داستان یوزف کی است که بی آنکه جرمش را بداند، دستگیر میشود و در چنگال دستگاهی قضایی بی روح و پوچ گرفتار میآید. کافکا پیش از مرگ، از دوست نزدیکش ماکس برود خواست تمام دست نوشته هایش را بسوزاند. اما برود به این وصیت خیانت کرد و با انتشار آثار او، یکی از بزرگ ترین گنجینه های ادبیات جهان را از نابودی نجات داد. کافکا در ژوئن ۱۹۲۴ بر اثر سل حنجره در آسایشگاهی نزدیک وین درگذشت. «نامه به پدر»، تحلیلی تکان دهنده از رابطه پرتنش با پدر، از دیگر آثار کلیدی اوست.

- جان اشتاین بک (آمریکایی) (۱۹۰۲ - ۱۹۶۸ م): جان اشتاین بک، نویسنده و رمان نویس برجسته آمریکایی، از مهم ترین چهره های ادبیات قرن بیستم ایالات متحده و یکی از نویسندگانی است که زندگی طبقات محروم و مسائل اجتماعی را در آثار خود به تصویر کشید. او در سالیناس ایالت کالیفرنیا به دنیا آمد و دوران کودکی و جوانی خود را در محیطی گذراند که بعدها الهام بخش بسیاری از داستان هایش شد. اشتاین بک تحصیلات دانشگاهی خود را در دانشگاه استنفورد آغاز کرد، اما بدون دریافت مدرک آن را ترک کرد و پس از تجربه مشاغل مختلف، به نویسندگی روی آورد. او در آثار خود به زندگی کارگران، مهاجران، کشاورزان و انسان هایی پرداخت که در شرایط دشوار اقتصادی و اجتماعی برای بقا تلاش میکردند. مهم ترین دوره فعالیت ادبی او هم زمان با بحران اقتصادی بزرگ آمریکا بود و همین موضوع باعث شد دغدغه های اجتماعی در نوشته هایش پررنگ شود. از مشهورترین آثار او میتوان به «خوشه های خشم»، «موش ها و آدم ها» و «شرق بهشت» اشاره کرد. رمان «خوشه های خشم» تصویری گسترده از مشکلات کشاورزان مهاجر در دوران رکود اقتصادی ارائه میدهد و یکی از آثار ماندگار ادبیات اجتماعی آمریکا به شمار میرود. ویژگی مهم نوشته های اشتاین بک، ترکیب واقع گرایی اجتماعی با توجه عمیق به احساسات انسانی و سرنوشت فردی شخصیت هاست. او در سال ۱۹۶۲ میلادی جایزه نوبل ادبیات را دریافت کرد. جان اشتاین بک در سال ۱۹۶۸ میلادی درگذشت، اما آثارش همچنان به عنوان نمونه هایی برجسته از ادبیات واقع گرا و انسان محور جهان شناخته میشوند.

- پابلو نرودا (شیلی) (۱۹۰۴ - ۱۹۷۳ م): پابلو نرودا با نام اصلی نفتالی ریکاردو ریس، شاعر و دیپلمات شیلیایی و از برجسته ترین شاعران قرن بیستم در ادبیات جهان بود که به سبب غنای عاطفی، زبان شاعرانه و توجه به مسائل انسانی و اجتماعی شهرت یافت. او در شهر پارال شیلی به دنیا آمد و از دوران نوجوانی به شعر و ادبیات علاقه مند شد. نخستین اشعار خود را در جوانی منتشر کرد و با انتشار مجموعه «بیست شعر عاشقانه و یک ترانه نومییدی» به شهرت گسترده ای دست یافت. نرودا در طول زندگی خود علاوه بر فعالیت ادبی، در عرصه دیپلماسی نیز حضور داشت و به عنوان نماینده سیاسی شیلی در کشورهای مختلف

فعالیت کرد. تجربه های او از سفر، آشنایی با فرهنگ های گوناگون و تحولات سیاسی جهان، تأثیر زیادی بر شعرهایش گذاشت. آثار نرودا دوره های مختلفی را شامل میشود؛ از شعرهای عاشقانه و شخصی گرفته تا سروده های اجتماعی و سیاسی که در آن ها به عدالت، آزادی و رنج انسان ها توجه شده است. از مهم ترین آثار او میتوان به «بیست شعر عاشقانه و یک ترانه نومیدی»، «اقامت در زمین» و «سرود همگانی» اشاره کرد. ویژگی برجسته شعر نرودا، ترکیب تصویرهای شاعرانه، احساسات عمیق و نگاه انسانی به جهان است. او در سال ۱۹۷۱ میلادی جایزه نوبل ادبیات را دریافت کرد و به یکی از شناخته شده ترین شاعران جهان تبدیل شد. پابلو نرودا در سال ۱۹۷۳ میلادی درگذشت، اما اشعار او همچنان در میان محبوب ترین آثار شعری ادبیات معاصر جهان قرار دارد.

- نزار قبانی (سوری) (۱۹۲۳ - ۱۹۹۸ م): نزار قبانی، شاعر و نویسنده سوری، از مشهورترین شاعران معاصر عرب و یکی از تأثیرگذارترین چهره های ادبی جهان عرب در سده بیستم بود که به سبب زبان ساده، عاطفی و نگاه نو به عشق، جامعه و مسائل انسانی شهرت یافت. او در دمشق و در خانواده ای فرهنگی به دنیا آمد و از دوران جوانی به شعر و ادبیات علاقه مند شد. قبانی پس از تحصیل حقوق در دانشگاه دمشق، وارد فعالیت های دیپلماتیک شد و سال ها به عنوان کارمند وزارت امور خارجه سوریه در کشورهای مختلف فعالیت کرد؛ تجربه ای که آشنایی او با فرهنگ های گوناگون را افزایش داد. او سرودن شعر را از جوانی آغاز کرد و نخستین مجموعه شعرش را در سال ۱۹۴۴ منتشر ساخت. بخش مهمی از شهرت نزار قبانی به اشعار عاشقانه او بازمی گردد، اما در دوره های بعدی زندگی، شعرهای اجتماعی و سیاسی نیز جایگاه پررنگی در آثارش پیدا کرد. او با زبانی ساده و دور از پیچیدگی های سنتی، موضوعاتی مانند عشق، آزادی، حقوق زنان، جنگ و مسائل اجتماعی را بیان میکرد. از آثار شناخته شده او میتوان به «قالت لی السمراء»، «الرسم بالكلمات» و مجموعه های شعری سیاسی و اجتماعی او اشاره کرد. نزار قبانی در تحول شعر عربی معاصر نقش مهمی داشت و بسیاری از شاعران پس از او از شیوه بیان و نگاه تازه اش تأثیر پذیرفتند. او پس از سال ها فعالیت ادبی، در سال ۱۹۹۸ میلادی در لندن درگذشت و آثارش همچنان از پرخواننده ترین نمونه های شعر معاصر عربی به شمار میرود.

❖ فصل سوم: آثار مهم، برتر و ماندگار ادبی

◀ بخش اول: آثار برتر ادبی ایرانی

ادبیات ایران مجموعه ای ارزشمند از آثار منظوم و منثور را در خود جای داده است که هر یک بخشی از فرهنگ و اندیشه ایرانی را بازمی تابانند. در این بخش، تعدادی از مهم ترین آثار ادبی ایرانی معرفی میشوند و اطلاعاتی درباره پدیدآورنده، قالب، موضوع، محتوای کلی و ویژگی های برجسته هر اثر ارائه میگردد.

۱. ادبیات حماسی و اساطیری کهن

- تاریخ بلعمی: ترجمه ابوعلی بلعمی؛ ۳۵۲ ه.ق؛ ترجمه ای کهن و ارزشمند از «تاریخ طبری» به زبان فارسی که به دستور امیر منصور بن نوح سامانی فراهم آمد. بلعمی با تلخیص، افزودن روایات ایرانی (به ویژه در تاریخ ایران در ارتباط با کیومرث و اسطوره های پیشدادی) و حذف زنجیره سلسله راویان، آن را به اثری مستقل و روان بدل کرده. نثر تاریخ بلعمی، یکی از نخستین نمونه های نثر ساده و مرسل فارسی و از مهم ترین منابع شناخت زبان فارسی در قرن چهارم هجری است.

- شاهنامه: حکیم ابوالقاسم فردوسی؛ ۳۷۰ - ۴۰۰ ه.ق؛ مهمترین حماسه ملی ایران و از بزرگترین منظومه های حماسی جهان. در این منظومه حدوداً ۵۰ هزار بیتی، سراسر تاریخ اساطیری و حماسی ایران از کیومرث تا قزوپاشی ساسانیان به تازیان در سه بخش اساطیری، پهلوانی و تاریخی روایت شده. درون مایه اصلی آن ستایش خرد، نبرد نیکی با بدی و پاسداشت هویت ملی است. فردوسی با پرهیز آگاهانه از واژگان بیگانه، نقشی بی بدیل در احیای زبان فارسی ایفا کرد. داستان هایی مانند «رستم و سهراب» (تراژدی پدرگشتی ناخواسته) و «رستم و اسفندیار» (نبرد سرنوشت) از ماندگارترین داستان های حماسی تاریخ هستند.

۲. ادبیات غنایی، عرفانی و فلسفی قرون اولیه اسلامی

- ویس و رامین: فخرالدین اسعد گرگانی؛ حدود ۴۴۶ ه.ق؛ نخستین منظومه داستان عاشقانه بزرگ به زبان فارسی دری و مبتنی بر روایتی بازمیانه از دوران اشکانیان که به دستور حاکم اصفهان به نظم درآمده. برخلاف عشق های آرمانی و تصعید شده ادبیات متأخر، ویس و رامین داستانی زمینی با محوریت عشق مثلث گونه و پرشور میان ویس (زن پیمان بسته شاه موبد)، رامین (برادر جوان شاه) و خود شاه است. این اثر بی پرده به کشمکش عشق و تعهد میپردازد و شخصیت هایش از ضعف ها، حيله گری ها و امیال انسانی تهی نیستند. گرگانی با این منظومه، نه فقط یک عتیقه ادبی را زنده کرد، که بنیان داستان سرایی عاشقانه فارسی را با روابط علی و معلولی پیش از نظامی گنجوی پی ریخت.

- کیمیای سعادت: امام محمد غزالی؛ اوایل قرن ۶ ه.ق؛ اثری فلسفی - عرفانی به نثر شیوای فارسی که خلاصه ای از کتاب عربی احیاء علوم الدین است. غزالی آن را پس از بحران روحی اش برای عموم فارسی زبانان نوشت. در چهار بخش اصلی (عبادات، معاملات، مهلکات و منجیات) راه رسیدن به سعادت ابدی را با تلفیق شریعت و طریقت تشریح میکند. نثر کتاب برخلاف نثر فنی رایج، ساده، روان و قابل فهم برای عموم است و عرفان را از انحصار خواص خارج می کند. برجسته ترین نوآوری غزالی، درآمیختن فقه، اخلاق فلسفی و تصوف در قالبی همه فهم است. این کتاب را «رساله نجات بخش» نیز خوانده اند و تأثیر آن بر ادبیات تعلیمی و عرفانی فارسی بسیار گسترده بوده است.

- خمسه گنجوی: نظامی گنجوی؛ ۵۶۷ تا ۵۹۹ ه.ق؛ خمسه یا پنج گنج شامل پنج منظومه مستقل است که با هم شالوده ادبیات غنایی و حکمی فارسی را میسازند. مخزن الاسرار (۵۶۷ ق) اثری زاهدانه و تعلیمی؛ خسرو و شیرین (۵۷۶ ق) اوج عشق زمینی با محوریت قهرمانی زن و تأکید بر وفا؛ لیلی و مجنون (۵۸۴ ق) تراژدی عشق نافرجام؛ هفت پیکر (۵۹۳ ق) داستان بهرام گور و هفت افسانه از هفت شاهزاده به رنگ هفت سیاره، که نماد سلوک نفسانی است؛ اسکندرنامه (۵۹۹ ق) در دو بخش شرفنامه و اقبالنامه، تلفیق تاریخ و حکمت سیاسی. نظامی با تخیل بی نظیر، شخصیت پردازی عمیق و ترکیب عشق و خرد، مثنوی عاشقانه را از روایت ساده به ژانری پیچیده و فلسفی ارتقا داد.

- الهی نامه: عطار نیشابوری؛ اواخر قرن ۶ ه.ق؛ یکی از چهار منظومه اصلی عرفانی عطار در کنار منطق الطیر، اسرارنامه و مصیبت نامه. با ساختاری مشابه منطق الطیر، از زبان خلیفه ای روایت میشود که از شش پسر خود میخواهد آرزویی دنیوی کنند و هر یک چیزی طلب میکند، از دختر پریان تا کیمیا. خلیفه در پاسخ به هر یک، حکایتی عرفانی میآورد تا نشان دهد این آرزوها حجاب راه حق اند. عطار در این اثر، شش تعلق نفسانی را در قالب آرزوها به تمثیل میکشد و سالک را به ترک آنها فرا میخواند. زبان اثر، همچون دیگر آثار عطار، سرشار از شور عارفانه و تمثیل های بکر است و برخلاف منطق الطیر که راوی جستجوی حقیقت است، تمرکز اثر بر شناخت موانع راه است.

- مثنوی معنوی: مولانا؛ حدود ۶۶۲ تا ۶۷۲ ه.ق؛ شاهکار بی بدیل عرفان اسلامی در شش دفتر و حدود ۲۶ هزار بیت که به تحریک و همراهی حسام الدین چلبی سروده شده. ساختار ظاهری حکایت در حکایت است؛ اما در لایه های زیرین، هر قصه تأویلی عرفانی می یابد و به دریایی از معانی میریزد. مثنوی برخلاف آثار عطار، تعلیم را با طنز، شور و روایت های زنده از زندگی روزمره درمی آمیزد. اوج هنر مولانا در «جریان سیال ذهن» عارفانه است که تداعی معانی را جایگزین نظم خشک منطقی میکند. این کتاب که به «قرآن فارسی» ملقب شده، نه تنها یک منظومه، که یک نظام فکری کامل از هستی شناسی تا سلوک عملی است.

- گلستان: سعدی شیرازی؛ ۶۵۶ ه.ق؛ شاهکاری در نثر مسجع فارسی که یک سال پس از بازگشت سعدی از سفرهای طولانی اش نوشته شده و در هشت باب سیرت پادشاهان، اخلاق درویشان، فضیلت قناعت، فواید خاموشی، عشق و جوانی، ضعف و پیری، تأثیر تربیت و آداب صحبت، تدوین شده است. نوآوری در گلستان، تلفیق سه عنصر نثر آهنگین، شعر و حکایت های کوتاه است. نثر آن «سهل ممتنع» است؛ یعنی چنان ساده و روان است که تقلیدش ناممکن مینماید. هر حکایت، از دل یک موقعیت روزمره، نتیجه ای اخلاقی، اجتماعی یا عرفانی میگیرد. گلستان به دلیل زبان جهان شمول و ارجاعات مکرر به طبیعت انسان، از معدود آثار فارسی است که از زمان نگارش تا امروز بی وقفه خوانده، حفظ و تقلید شده است.

۳. ادبیات تعلیمی، تاریخی و داستانی

- تاریخ بیهقی (تاریخ مسعودی): ابوالفضل بیهقی؛ حدود ۴۵۰ ه.ق؛ شاهکار نثر فارسی و مهمترین نمونه تاریخ نگاری تحلیلی - روایی ایران که از میان مجموعه سی جلدی، تنها شش جلد آن (دوره مسعود غزنوی) باقی مانده. برخلاف تاریخ های وقایع نگار، بیهقی با روایت جزئیات پنهان قدرت، از مذاکرات درباری و توطئه های پشت پرده گرفته تا روانشناسی شخصیت ها، خواننده را به لایه های زیرین سیاست میبرد. نقطه اوج کتاب، داستان بر دار کردن حسنک وزیر است؛ روایتی تراژیک از سقوط یک دولتمرد که در آن بیهقی با حفظ بی طرفی ظاهری، با ظرافت، همدلی خود با قربانی را نشان میدهد. نثر او آمیزه ای از استناد، داستان پردازی و حکمت است که اثر را به یکی از نخستین نمونه های «تاریخ به مثابه ادبیات» در زبان فارسی بدل کرده است.

- کلیله و دمنه: نصرالله منشی؛ حدود ۵۳۹ ه.ق؛ ترجمه ای آزاد و آمیخته به ذوق ایرانی از نسخه عربی ابن مقفع که خود ریشه در پنجه تنتره سانسکریت دارد. مجموعه ای از داستان های تمثیلی که غالباً از زبان دو شغال، کلیله و دمنه، روایت میشوند و هر یک درسی سیاسی، اخلاقی یا اجتماعی در خود نهفته دارند. منشی با افزودن اشعار، امثال عربی و مقدمه ای مفصل به قلم خود، متن ساده ابن مقفع را به شاهکاری از نثر فنی و مصنوع فارسی بدل کرد. استفاده افراطی از سجع، استعاره و آیات قرآنی، نثر کتاب را دشوار اما بسیار آهنگین ساخته. کلیله و دمنه سرآغاز رسمی نثر فنی در ادبیات فارسی محسوب میشود و تأثیر آن بر تمام متون مصنوع بعدی، غیرقابل انکار است.

- سمک عیار: فرامرز ارجانی؛ حدود ۵۸۵ ه.ق؛ نخستین و بزرگترین رمان عامیانه و پهلوانی فارسی که از سنت قصه گویی شفاهی برخاسته. داستان در سه جلد، ماجراهای سمک، عیار زیرک و وفادار و خورشیدشاه، شاهزاده حلب، را در عشق، نبرد و سیاست روایت میکند. برخلاف ادبیات رسمی درباری، سمک عیار تصویری زنده از زندگی توده مردم، آیین های عیاری و جوانمردی و روابط اجتماعی قرون میانه ایران را ارائه میدهد. شخصیت های زن در این داستان نقشی فعال و گاه پیش برنده دارند که در ادبیات نخبه گرای هم عصرش کم نظیر است. نثر کتاب ساده و بی تکلف و آکنده از واژگان عامیانه و گفتگوهای پرکشش است. این اثر گنجینه ای از فرهنگ شفاهی و عامه ایران پیش از مغول است.

- **مرزبان نامه:** سعدالدین وراوینی؛ ۶۰۷ تا ۶۲۲ ه.ق؛ ترجمه و بازآفرینی کتابی به گویش طبری که وراوینی آن را به نثر فنی فارسی آراست. مجموعه ای از حکایات تمثیلی که اغلب از زبان حیوانات روایت میشود و در هر یک، پندی اخلاقی، سیاسی یا عرفانی نهفته است. وراوینی با افزودن اشعار، آیات و امثال عربی، متنی ساده را به نمایشگاهی از صنایع بدیعی بدل کرد. نثر کتاب فوق العاده مصنوع و دشوار است و این دشواری، آن را به یکی از قله های نثر فنی فارسی و رقیب کلیله و دمنه تبدیل کرده. مرزبان نامه نمونه بارز گذار ادبیات تعلیمی از زبان ساده پندنامه های کهن به عرصه هنرنمایی های لفظی درباری است. وراوینی با این اثر نشان داد که زبان فارسی در پیچیدگی ادبی می تواند هم پای عربی پیش رود.

- **رساله دلگشا:** عبید زاکانی؛ سده هشتم ه.ق؛ از مشهورترین آثار طنزآمیز ادب فارسی است که مجموعه ای از حکایات ها، لطیفه ها و روایات های کوتاه انتقادی را در برمیگیرد. عبید زاکانی در این اثر با زبانی ساده، صریح و گاه گزنده، به نقد ریاکاری، فساد اخلاقی، جهل، خرافات و نابسامانی های اجتماعی زمان خود می پردازد. برخلاف بسیاری از آثار تعلیمی پیشین که بیشتر بر پند و اندرز مستقیم تکیه دارند، عبید از طنز و هزل به عنوان ابزاری برای آشکار کردن تناقض های جامعه استفاده می کند. رساله دلگشا از نمونه های برجسته طنز کلاسیک فارسی است و نقش مهمی در شکل گیری سنت طنز انتقادی در ادبیات ایران دارد.

- **تذکره الشعرا:** دولتشاه سمرقندی؛ ۸۹۲ ه.ق؛ از تذکره های مهم ادب فارسی در دوره تیموری است که شرح حال و نمونه هایی از اشعار شاعران فارسی زبان را از دوره های پیشین تا زمان نویسنده گردآوری کرده است. دولتشاه در این اثر علاوه بر معرفی شاعران، به روایت داستان هایی از زندگی، ویژگی های اخلاقی و جایگاه ادبی آنان پرداخته و تصویری از فضای فرهنگی و ادبی عصر خود ارائه داده است. اگرچه برخی اطلاعات تاریخی و روایات کتاب نیازمند بررسی انتقادی است، این اثر به دلیل حفظ مطالبی درباره بسیاری از شاعران و آثار از میان رفته، ارزش پژوهشی فراوانی دارد. تذکرهالشعرا یکی از منابع شناخته شده در تاریخ نگاری شعر فارسی و سنت تذکره نویسی به شمار می رود.

۴. ادبیات دوران بازگشت ادبی و معاصر

الف) شعر معاصر

- **افسانه:** نیما یوشیج؛ ۱۳۰۰ ش؛ بیانیه شعر نو فارسی و نقطه آغازین گسست از سنت هزار ساله عروض. این منظومه روایی در قالبی آزاد سروده شد؛ مصراع ها کوتاه و بلندند و قافیه به جای آخر مصراع، هر جا که معنا اقتضا کند ظاهر میشود. داستان از گفتگوی عاشقانه شبانه میان شاعر و معشوقی نمادین آغاز میشود، اما به سرعت به جدالی درونی میان سنت و نوآوری بدل میگردد. «افسانه» در حقیقت مرثیه ای برای رؤیاهای از دست رفته شاعر در جامعه ای بسته است. با این شعر، وزن از زندان تساوی مصراع ها رها شده و نشان داده شد که شعر میتواند همزمان روایتگر، موسیقایی و اجتماعی باشد. افسانه را باید مبدأ تاریخ شعر معاصر فارسی دانست.

- **حیدربابایه سلام:** سید محمدحسین شهریار؛ ۱۳۳۰ ش؛ شاهکار ادبیات ترکی آذربایجانی که شهریار آن را در میانسالی و پس از سال ها شعر فارسی سرودن، به زبان مادری خلق کرد. منظومه در قالب بندهای یازده هجایی و خطاب به کوه حیدربابا سروده شده و شاعر از کوه میخواهد خاطرات کودکی اش را بازگو کند. این بهانه، او را به جهان رنگارنگ روستا میبرد: بازی های کودکانه، مهر مادر و بی عدالتی اربابان. برخلاف سنت ادبی غالب که ترکی را برای شعر جدی مناسب نمیدانستند، شهریار با زبانی ساده اما عمیقاً شاعرانه، حماسه ای از زندگی فراموش شده روستایی آفرید. حیدربابایه سلام به سرعت در میان ترک زبانان ایران، ترکیه و قفقاز محبوب شد و به نماد پیوند هویت قومی با عاطفه مدرن بدل گشت.

- **سراب:** هوشنگ ابتهاج؛ ۱۳۳۰ ش؛ نخستین دفتر شعر هوشنگ ابتهاج که با مقدمه مهدی حمیدی شیرازی منتشر شد و موقعیت او را در شعر معاصر تثبیت کرد. برخلاف مسیر بعدی ابتهاج که به غزل نئوکلاسیک گرایید، سراب در فضای شعر نیمایی و رمانتیک سروده شده است. عنوان کتاب استعاره از عشق ها و آرزوهایی است که چون سراب فریبنده مینمایند اما دست نیافتنی میمانند. شاعر در این مجموعه با زبانی نرم و تغزلی به سراغ مضامین عشق، تنهایی، حسرت و ناپایداری زندگی میرود. سراب تصویرگر نخستین گام های ابتهاج در راه شاعری است که بعدها با تخلص «سایه» به یکی از برجسته ترین غزل سرایان و پژوهشگران ادبیات فارسی بدل شد.

- آخر شاهنامه: اخوان ثالث؛ ۱۳۳۸ ش؛ سومین دفتر شعر اخوان که با شعر بلند و حماسی «آخر شاهنامه» گشوده میشود. شاعر در این منظومه، خود را راوی پس از پایان نبرد حماسی میبیند؛ آنجا که شاهنامه به آخر رسیده و جز ویرانه، شکست و ناامیدی چیزی باقی نمانده است. اخوان با باستان گرایی در زبان و ارجاع به اساطیر ایران، میان حماسه از دست رفته فردوسی و تراژدی مدرن ایرانی پل میزند. لحن سوگوارانه او در این دفتر، نه نوحه بر گذشتگان، که مرثیه ای بر آرمان های نسل شکست خورده معاصر است. شکست سیاسی در نگاه اخوان حادثه ای گذرا نیست، بلکه فرجام محتوم تاریخ تلقی میشود. آخر شاهنامه اوج تلفیق اسطوره و سیاست در شعر نو فارسی است.

- در حیات کوچک پاییز در زندان: مهدی اخوان ثالث؛ ۱۳۵۵ ش؛ از مجموعه های مهم شعر معاصر فارسی و یکی از آثار دوره پختگی شعری اخوان ثالث است که بازتاب دهنده فضای اجتماعی و سیاسی پرتنش زمانه خود به شمار می رود. اخوان در این مجموعه با بهره گیری از زبان استوار، تصویرهای نمادین و پیوند میان سنت شعر کلاسیک و دستاوردهای شعر نو، مفاهیمی چون تنهایی، شکست، امید و سرنوشت انسان معاصر را بیان می کند. فضای شعرهای کتاب همچون بسیاری از آثار اخوان، آمیخته ای از حسرت گذشته، نگاه انتقادی به حال و جست و جوی راهی برای رهایی است. این اثر جایگاهی مهم در شعر نو فارسی دارد و نمونه ای برجسته از توانایی اخوان در تلفیق زبان حماسی و مضامین اجتماعی است.

- بوی جوی مولیان: محمدرضا شفیعی کدکنی؛ ۱۳۵۷ ش؛ چهارمین مجموعه شعر شفیعی کدکنی که عنوانش از شعر معروف رودکی وام گرفته شده. بیشتر اشعار این دفتر در دوران اقامت شاعر در دانشگاه پرینستون سروده شده و حال و هوای غربت و دلتنگی در آن مشهود است. کدکنی در این مجموعه با زبانی تصویری و موسیقایی، غربت را نه فقدان، که فرصتی برای تأمل و آزادی درونی میبیند. شعر معروف «تسلی» با بیت «غم این نیست که دستانم خالیست / کاسه چشمم لبریز رهایی هاست» نماد این نگاه است. شاعر از دل سنت عرفانی، نوعی فردگرایی مدرن بیرون میکشد و بوی جوی مولیان را به یکی از مهمترین آثار در تلفیق میراث کهن و دغدغه های معاصر بدل میکند.

ب) نثر و داستان معاصر

- چرند و پرند: علی اکبر دهخدا؛ ۱۲۸۶ - ۱۲۸۷ ش؛ مجموعه مقالات طنز سیاسی - اجتماعی که در هفته نامه صوراسرافیل و در فاصله پیروزی انقلاب مشروطه تا آغاز استبداد صغیر منتشر میشد. دهخدا با شخصیت های طنزآمیز متعدد (دخو، خرمگس و...) و بهره گیری از زبان محاوره کوچه و بازار، از سبک نگارش پیچیده رایج زمانه فاصله گرفت و نثر نوین فارسی را پایه گذاری کرد. او بیرحمانه به مفاسد دربار، ناکارآمدی دولت، جهل عمومی، خرافات، نفوذ خارجی و نبود آزادی میتاخت. نوآوری بزرگ دهخدا، تبدیل طنز از حربه ای شخصی به رسانه ای ادبی و ابزاری مؤثر برای نقد سیاسی بود. چرند و پرند با نثر فصیح و جملات کوتاهش، سرآغاز طنز مدرن فارسی محسوب میشود.

- یکی بود، یکی نبود: محمدعلی جمالزاده؛ ۱۳۰۰ ش؛ نخستین مجموعه داستان کوتاه مدرن فارسی که سرآغاز رسمی این ژانر در ادبیات ایران محسوب میشود. این کتاب شامل ۶ داستان است که مشهورترین آن ها «فارسی شکر است» نام دارد. جمالزاده در این داستان ها با زبانی ساده، طنزآمیز و نزدیک به گفتار مردم، به نقد خرافات، فساد سیاسی، دخالت بیگانگان و عقب ماندگی ایران عصر مشروطه میپردازد. مقدمه کتاب که بسیاری آن را «مرام نامه نثر مدرن فارسی» خوانده اند، نویسندگان را به پرهیز از نثر متکلف و نوشتن برای عموم مردم دعوت میکند. انتشار کتاب با استقبال روشنفکران و خشم برخی روحانیون روبرو شد، چنان که نسخه هایی از آن در ملأ عام سوزانده شد. این واکنش ها جمالزاده را برای بیست سال از نوشتن بازداشت.

- تهران مخوف: مرتضی مشفق کاظمی؛ ۱۳۰۳ - ۱۳۰۴ ش؛ نخستین رمان اجتماعی فارسی که به صورت پاورقی در روزنامه منتشر شد. داستان در دو جلد («تهران مخوف» و «یادگار یک شب») روایت عشق فرخ و مهین است که با فقر، فساد اداری و فریب کاری مقامات گره می خورد. مشفق کاظمی با تصویر تلخ روسپی گری زنان فقیر و انحراف انقلاب مشروطه، نخستین رمان جدی انتقادی فارسی را پدید آورد. نثر کتاب ترکیبی از زبان روزنامه ای و داستان سرایی است و تولد نوزاد در پایان، استعاره از امید به ایران نو است.

- امثال و حکم: علی اکبر دهخدا؛ ۱۳۳۱ ش؛ دایرةالمعارف عظیم فرهنگ عامه و ادبیات شفاهی ایران در چهار جلد که دهخدا آن را طی سال ها پژوهش گردآوری کرد. این کتاب مجموعه ای از ضرب المثل ها، کنایات و اصطلاحات رایج در زبان فارسی را در برمیگیرد. دهخدا برای هر مدخل، شواهدی

از متون کهن فارسی، شعر شاعران کلاسیک و معاصر و موارد کاربرد عامیانه ارائه میدهد. اهمیت کتاب تنها در گردآوری صرف نیست، بلکه شیوه علمی دهخدا در ریشه یابی، دسته بندی و مستندسازی هر مورد، آن را به مرجعی بی بدیل برای پژوهشگران زبان، ادبیات و فرهنگ مردم تبدیل کرده است. امثال و حکم پیش درآمد ضروری برای تدوین لغت نامه دهخدا بود و همچنان یکی از ارکان اصلی فولکلورنگاری در ایران محسوب میشود.

- سر و ته یک کرباس: محمدعلی جمال زاده؛ ۱۳۳۴ ش؛ کتابی در قالب خاطره نگاری و شرح حال که «اصفهان نامه» نیز عنوان شده. کتاب در دو بخش روایت میشود: نخست «یادگارا و آغاز کار» که به دوران کودکی نویسنده در اصفهان میپردازد و دوم، ماجرای دیدار با دوستی قدیمی و نقل سرگذشت آشنایی او با شیخی مشهور که رنگ و بویی عارفانه دارد. در این اثر با نثری شیوا و آمیخته به طنز و ضرب المثل، تصویری زنده از اصفهان عصر قاجار ارائه شده. کتاب به دلیل توصیفات دقیق از فرهنگ عامه و زبان شیرین نویسنده، جایگاه ویژه ای در میان آثار جمال زاده دارد، هرچند برخی منتقدان گسست میان دو بخش آن را نقطه ضعفی ساختاری دانسته اند.

- غرب زدگی: جلال آل احمد؛ ۱۳۴۰ ش؛ جریان سازترین مقاله انتقادی - اجتماعی آل احمد که به جای ارائه اثری آکادمیک، با نثری کوبنده و شبیه به بیانیه، «غرب زدگی» را چون «وبا زدگی» بیماری ای از درون میداند. او با رویکردی چپ گرایانه و بومی، از «ماشین» به مثابه طاعون غرب میگوید که اقتصاد و فرهنگ شرق را نابود میکند. آل احمد انسان غرب زده را «هره‌ری مذهب» و بی ریشه توصیف میکند. توقیف فوری کتاب توسط ساواک نشان دهنده تأثیر عمیق آن بر فضای فکری پیش از انقلاب است.

- سووشون: سیمین دانشور؛ ۱۳۴۸ ش؛ پرفروش ترین و مشهورترین رمان دانشور که در شیراز تحت اشغال متفقین در جنگ جهانی دوم میگذرد. داستان از نگاه «زری»، همسر یوسف (زمینداری آرمانگرا)، روایت میشود که حاضر نیست محصولش را به انگلیسی ها بفروشد. «سووشون» در گویش شیرازی به معنای سوگواری سیاهش است و دانشور با این عنوان، رمانش را به تراژدی ملی و ایستادگی در برابر اشغالگر پیوند میزند. زری در طول داستان از زنی منفعل به کنشگری اجتماعی بدل میشود. این اثر با نثری واقع گرا، تصویرگر فساد، قحطی و مقاومت است.

- کویر: علی شریعتی؛ ۱۳۴۹ ش؛ کتابی که نه مقاله ای خشک، که جوششی شاعرانه و فلسفی از دل تنهایی و تبعید خودخواسته نویسنده در دل کویر است. در این اثر با نثری آهنگین و سرشار از استعاره، «کویر» همچون استعاره ای از یک اقلیم وجودی ترسیم شده است؛ جایی برای وارستگی از «بودن» و رسیدن به «شدن». شریعتی با نگاهی نقادانه، ریاکاری مذهبی و روشنفکری سطحی را به باد میگیرد. این کتاب تأملی بر تنهایی، خداجویی و عشق به مثابه جوهره هستی است. نثر شریعتی در کویر، اوج سبک شخصی اوست که گاه با نقل قول هایی از عین القضات همدانی گره میخورد و روایتی از ایمان میسازد که از جنس آزمون است، نه تقلید.

- فاطمه فاطمه است: علی شریعتی؛ ۱۳۵۰ ش؛ متن بازنویسی شده سخنرانی شریعتی در حسینیه ارشاد که به یکی از پرخواننده ترین متون مذهبی معاصر ایران بدل شد. شریعتی در این کتاب، حضرت فاطمه (س) را نه به عنوان شخصیتی دست نیافتنی و آسمانی، که در مقام یک «الگوی انسانی- اسلامی» برای زن معاصر معرفی میکند؛ زنی که در جامعه ای دخترگش، وارث مفاخر پدر میشود و با «بودن» خود به پرسش «چگونه شدن» پاسخ میدهد. جمله «فاطمه فاطمه است»، تأکیدی بر یگانگی شخصیت او فراتر از نسبت های خانوادگی و تعریف های قالبی است. این اثر با نثری شاعرانه و ایدئولوژیک، سال ها الهام بخش گفتمان زن مسلمان در ایران بوده است.

- از پاریز تا پاریس: محمدابراهیم باستانی پاریزی؛ ۱۳۵۱ ش؛ از آثار برجسته نثر خاطره نگار و سفرنامه گونه معاصر ایران است که زندگی، خاطرات شخصی، تجربه های علمی و سفرهای نویسنده را با روایت هایی تاریخی و اجتماعی درهم می آمیزد. باستانی پاریزی در این اثر با نثری شیرین، طنزآمیز و سرشار از اشاره های تاریخی، تصویری از فضای فرهنگی ایران و جهان ارائه می کند. کتاب علاوه بر جنبه خاطره نگاری، بازتاب دهنده نگاه پژوهشگرانه نویسنده به تاریخ، مردم شناسی و فرهنگ عامه است. از پاریز تا پاریس به دلیل پیوند میان دانش تاریخی، روایت شخصی و زبان ادبی روان، جایگاهی ویژه در میان آثار نثر معاصر فارسی دارد و نمونه ای موفق از تاریخ نگاری ادیبانه به شمار می رود.

- فرار از مدرسه: عبدالحسین زرین کوب؛ ۱۳۵۳ ش؛ این کتاب شرحی داستان گونه و جذاب از زندگی و اندیشه امام غزالی است. زرین کوب با نثری روان و شاعرانه، «فرار» غزالی از مدرسه نظامیه بغداد را نه یک عقب نشینی، که نقطه عطفی در سلوک فکری و روحانی او ترسیم میکند. نویسنده،

بحران ایمان، شک دست یابی به یقین و سفر ده ساله غزالی در گمنامی را روایت میکند تا نشان دهد چگونه این «حجة الاسلام» از قله قدرت علمی و سیاسی، به درون خود نقب زد. کتاب، تصویری از جدال عقل و دل، حقیقت و شهرت و تولد عارفی از دل فقیهی بلندآوازه ارائه میدهد.

- پله پله تا ملاقات خدا: عبدالحسین زرین کوب؛ ۱۳۶۶ ش؛ روایتی داستان گونه و مستند از زندگی، اندیشه و سلوک مولانا. این کتاب با نثری روان و ساده، برخلاف دیگر آثار پژوهشی زرین کوب، سیر تحول روحی مولانا را از کودکی تا دیدار شمس و پس از آن دنبال میکند و شرحی از احوال شاگردان نامدارش به دست میدهد. عنوان کتاب برگرفته از تعبیری عارفانه، سلوک پله پله مولانا به سوی کمال است. ایجاز، روایت داستانی و تحلیل های علمی - تاریخی هم زمان، شاخص ترین ویژگی این اثر محسوب میشود.

- پیر گنجه در جستجوی ناکجا آباد: عبدالحسین زرین کوب؛ ۱۳۷۲ ش؛ کتابی درباره زندگی، زمانه و اندیشه نظامی گنجوی که نامش به کنایه از سفر خیالی او به «ناکجاآباد» در اسکندرنامه گرفته شده. وی با نثری ادیبانه و تحلیلی، زمینه های تاریخی و فرهنگی عصر نظامی را میکاود و میکوشد تصویری واقعی از این شاعر در پس افسانه های ساخته شده به دست خوانندگان متعصب به دست دهد. او با رد برخی انتساب های قومی، هویت اصلی نظامی را در بستر فرهنگ ایرانی بررسی میکند. این اثر از منابع مهم برای شناخت پنج گنج و نسبت آن با سنت های فکری ایران است.

- صغیر سیمرغ: محمدعلی اسلامی ندوشن؛ ۱۳۷۳ ش؛ این کتاب گزیده ای است از سفرنامه های نویسنده که در آن، دیده ها، شنیده ها و تأملات خود را در سفر به کشورهای مختلف، گرد آورده است. «صغیر سیمرغ» استعاره ای است از بانگ بازگشت به خویشتن و تأمل در هویت فرهنگی در مواجهه با جهان مدرن. ندوشن در این اثر، با نثری شاعرانه و تأمل برانگیز، هر سفر را بهانه ای برای مقایسه فرهنگ و تمدن ایران با دیگر سرزمین ها قرار میدهد و در نهایت، مخاطب را به سوی شناختی عمیق تر از میراث معنوی و وطنش فرا میخواند. این کتاب از نمونه های برجسته سفرنامه نویسی ادبی در دوران معاصر است.

بخش دوم: آثار برتر ادبی جهان

ادبیات جهان سرشار از آثاری است که در دوره ها، زبان ها و فرهنگ های گوناگون پدید آمده و به سبب ارزش ادبی یا تأثیرگذاری خود ماندگار گشته اند. در این بخش، تعدادی از آثار برجسته ادبی جهان معرفی میشوند و پدیدآورنده، قالب، موضوع، محتوای کلی و جایگاه ادبی هر اثر بررسی میشود.

- حماسه گیلگمش (The Epic of Gilgamesh): ناشناس (منسوب به سین لقی اونینی، کاتب اکدی)؛ ۲۱۰۰ تا ۱۲۰۰ پ.م (نسخه نهایی اکدی: ۱۲۰۰ پ.م)؛ کهنترین اثر ادبی شناخته شده بشر که بر الواح گلی به خط میخی اکدی نگاشته شد. داستان، ماجراهای گیلگمش، پادشاه اوروک و دوستش انکیدو را روایت میکند. مرگ انکیدو، گیلگمش را به جستجوی جاودانگی میکشانند، اما سرانجام درمی یابد که نامیرایی تنها در «میراث» ممکن است. این حماسه نخستین روایت مکتوب از طوفان بزرگ، دوستی حماسی و تأمل در مرگ است. قطعه «مرثیه انکیدو» از نخستین سوگ سروده های تاریخ ادبیات به شمار میرود. گیلگمش با طرح پرسش های بنیادین درباره سرنوشت انسان، الگوی کهن بسیاری از روایت های بعدی، از ایللیاد تا انجیل، بوده است.

- ایللیاد (Iliad): هومر؛ حدود ۷۵۰ پ.م؛ کهن ترین حماسه غرب که تنها ۵۱ روز از واپسین سال جنگ تروا را روایت میکند. محور داستان خشم آشیل، بزرگترین جنگجوی یونانی است که پس از کناره گیری از نبرد، به خاطر مرگ دوستش پاتروکلوس به میدان بازمیگردد. هومر برخلاف روایت های قهرمان محور، به هر دو سوی یونانی و تروایی نبرد همدلی نشان میدهد. صحنه وداع هکتور و آندروماخه از نخستین تراژدی های خانوادگی ادبیات است. شفقت نهایی آشیل به پریام، پدر دشمنش، اوج انسانیت در حماسه ای سرشار از خشونت است. ایللیاد با تبیین مفهوم «کلئوس»، شکوه از راه مرگ جوانمردانه، منبع اصلی اساطیر یونان و الگوی تمام حماسه های بعدی غرب شد.

- اودیسه (Odyssey): هومر؛ حدود ۷۲۰ پ.م؛ دنباله ایللیاد که سفر ده ساله ادیسهوس برای بازگشت از تروی به ایتیکا را روایت میکند. برخلاف حماسه نبرد، ادیسه حماسه «بازگشت» است. قهرمان با حیل گری (نه فقط زور بازو) از موانعی چون سیکلوپ (دیو تک چشم)، سیرن ها و کالوپسو میگذرد. همزمان در ایتیکا، همسرش پنه لوپه با ترفند هوشمندانه بافتن کفن در روز و پنهانی شکافتن آن در شب، خواستگاران را معطل میکند. هومر

در این اثر، مفهوم «قهرمان» را از جنگجو به انسان صبور و چاره اندیش گسترش داد. ساختار غیرخطی روایت و تلفیق اسطوره و ماجراجویی، ادیسه را به الگوی بنیادین «سفر قهرمان» و کهن الگوی روایت بازگشت در تمام ادبیات غرب بدل کرده است.

- ادیپ شهریار (Oedipus Rex): سوفوکل؛ حدود ۴۲۹ پ.م؛ شاهکار تراژدی یونانی که ارسطو در فن شعر، آن را نمونه اعلای این ژانر خواند. داستان بر محور ادیپ، پادشاه تبا، میچرخد که در جستجوی عامل طاعون شهر، به تدریج درمی یابد خودش قاتل پدر و همسر مادر است. نبوغ سوفوکل در این است که فاجعه پیش از آغاز نمایشنامه رخ داده و مخاطب شاهد «کشف» هولناک حقیقت توسط قهرمان است. ادیپ نه قربانی منفعل سرنوشت، که انسانی است که جستجوی خستگی ناپذیرش برای حقیقت، او را به سوی نابودی میراند. صحنه کور کردن خویش، از تکان دهنده ترین لحظات تاریخ تئاتر است. این نمایشنامه نماد ابدی تقابل سرنوشت و اختیار، و تراژدی «دانستن» در برابر «ندانستن» است.

- جمهوری (Republic): افلاطون؛ ۳۸۰ ق.م؛ یکی از مهم ترین آثار فلسفی تاریخ جهان و بنیادی ترین متون اندیشه سیاسی غرب است که در قالب گفت وگویی سقراط با گروهی از اندیشمندان درباره مفهوم عدالت، حکومت و جایگاه انسان در جامعه شکل گرفته است. افلاطون در این اثر با طرح نظریه «مدینه فاضله»، حکومت فیلسوفان را بهترین شکل اداره جامعه میداند و درباره آموزش، اخلاق، شناخت حقیقت و نقش هنر در زندگی انسان بحث میکند. تمثیل غار، یکی از مشهورترین بخش های کتاب، دیدگاه افلاطون درباره گذار انسان از جهل به معرفت را بیان میکند. جمهوری نه تنها اثری فلسفی، بلکه متنی تأثیرگذار در حوزه سیاست، تعلیم و تربیت و فلسفه اخلاق به شمار میرود.

- اینیاد (Aeneid): ویرژیل؛ حدود ۱۹ پ.م؛ حماسه ملی روم که ویرژیل آن را در بستر مرگ ناتمام گذاشت و وصیت کرد سوزانده شود، اما آگوستوس فرمان به حفظ آن داد. داستان، ادامه روایت تروی است؛ آینیاس، شاهزاده تروایی، از شهر سوخته میگریزد و پس از سفری ادیسه وار، به ایتالیا میرسد و نیای قوم روم میشود. ویرژیل آگاهانه ایلید و ادیسه را در قالبی رومی بازآفرینی کرد؛ شش دفتر نخست سفر و شش دفتر پایانی نبرد در ایتالیا را روایت میکنند. برخلاف هومر، قهرمان ویرژیل نه برای افتخار شخصی، که برای تحقق «تقدیر» ملتی نو رنج میبرد. مرگ تراژیک دیدو و سفر آینیاس به جهان زیرین، از ماندگارترین بخش های این حماسه است که الگوی اصلی حماسه سرایی اروپایی شد.

- مکبث (Macbeth): ویلیام شکسپیر؛ ۱۶۰۶ م؛ تاریک ترین و کوتاه ترین تراژدی بزرگ شکسپیر که در اسکاتلند قرون وسطی میگذرد. مکبث، سردار وفادار شاه، با پیشگویی سه جادوگر و تحریک همسرش، شاه را در خواب میکشد و خود بر تخت مینشیند. اما جنایت نخست، او را به زنجیره ای از قتل های بعدی میکشاند تا سرانجام در جنون و نابودی فرو میغلند. شکسپیر در این اثر، روان شناسی جاه طلبی و گناه را با قدرتی بی نظیر میکاود. لکه های خون خیالی بر دستان همسر مکبث، از ماندگارترین تصاویر ادبیات جهان است. جنگل متحرک بیرنام و پیشگویی «کسی که زن نزاده» مکبث را نابود میکند و این تراژدی به هشدار ابدی درباره فساد قدرت مطلق بدل شده است.

- گوژپشت نتردام (The Hunchback of Notre-Dame): ویکتور هوگو؛ ۱۸۳۱ م؛ رمانی تاریخی و تراژیک که در پاریس قرن ۱۵ و حول محور کلیسای جامع نوتردام میگذرد. شخصیت اصلی، کوازیمودو، ناقوس زن گوژپشت و ناشنای کلیسا، با ظاهری عجیب و دفرمه و روحی معصوم، در شبکه ای از عشق و سرنوشت گرفتار شده است. داستان حول چهار مرد (کوازیمودو، کلود فرولو شماس و سواسی، فیبوس سروان خوش سیما و گرینگوار شاعر) میچرخد که همگی به اسمالدا، رقصنده کولی، دل بسته اند. هوگو با تقابل زشتی ظاهری و زیبایی باطنی و نقد بیرحمی جامعه در برابر «دیگری»، شاهکاری از رمانتیسیم فرانسه آفرید. کلیسای نوتردام خود قهرمان اصلی کتاب است؛ هوگو با این رمان، جنبشی برای بازسازی و حفظ معماری گوتیک قرون وسطایی به راه انداخت.

- بینوایان (Les Misérables): ویکتور هوگو؛ ۱۸۶۲ م؛ از بزرگترین رمان های قرن ۱۹ که حماسه ای است از رنج، رستگاری و انقلاب. داستان ژان والژان، مردی که پس از نوزده سال زندان برای دزدیدن یک قرص نان، با گذرنامه زرد از همه جا رانده میشود، تا آنکه مهربانی اسقف میریل مسیر زندگی اش را تغییر میدهد. او با هویتی تازه، شهردار و نیکوکاری بزرگ میشود، اما بازرس ژاور، مأمور قانون مدار بی رحم، سایه وار تعقیبش میکند. هوگو به موازات این تعقیب و گریز، به ژرفای نکبت های اجتماعی (فقر فانتین، کودک آزاری کوزت توسط تنادیه ها، شورش دانشجویان در سنگر ۱۸۳۲ پاریس) میرود. این رمان نه فقط یک داستان، که یک رساله اجتماعی، سیاسی و فلسفی درباره عدالت، قانون و عشق است.

- جنایت و مکافات (Crime and Punishment): فیودور داستایفسکی؛ ۱۸۶۶ م؛ عمیقترین رمان روان شناختی درباره گناه و توبه. راسکولنیکف، دانشجوی فقیر و روشنفکر، بر اساس نظریه ای که خود پرداخته (انسان های «عادی» در برابر «فوق العاده» ها)، پیرزنی رباخوار را با تبر میکشد، اما خواهر ناتنی اش نیز ناخواسته کشته میشود. داستایفسکی باقی رمان را نه به جستجوی پلیس، که به فروپاشی روانی قاتل اختصاص میدهد. راسکولنیکف نه از ترس مجازات، که از «تنهایی اخلاقی» میشکند. در نقطه مقابل او، سونیا، با ایمانش او را به اعتراف و پذیرش رنج (توبه) سوق میدهد. داستایفسکی در این رمان فلسفی - جنایی، پوچی عقل گرایی افراطی و رستگاری از طریق رنج و عشق را به تصویر میکشد.

- ابله (The Idiot): فیودور داستایفسکی؛ ۱۸۶۹ م؛ رمانی که داستایفسکی در آن کوشیده «انسان کاملاً خوب» را به پیروی از مسیح، خلق کند. پرنس میشکین، اشراف زاده ای مبتلا به صرع، پس از سال ها درمان در سوئیس، به روسیه بازمیگردد و با بی آلایشی و شفقت مطلق خود، وارد جامعه فاسد و پول پرست میشود. اما خیر و سادگی او، به جای نجات، به فاجعه میانجامد؛ وی میان دو زن (زن بی گناه خوار شده و دختر زیبا و مغرور) مردد میماند. در پایان، رقیب تاریکش (نماد شور جنون آمیز) زن بی گناه را میکشد و میشکین به جنون فرو میرود. رمان به این پرسش بی پاسخ میرسد که «آیا پارسایی مطلق در این جهان ممکن است، یا خود به فاجعه میانجامد؟».

- جنگ و صلح (War and Peace): لئو تولستوی؛ ۱۸۶۹ م؛ حماسه ملی روسیه و یکی از گسترده ترین رمان های تاریخ ادبیات که در تقاطع زندگی پنج خانواده اشرافی در بحبوحه جنگ های ناپلئونی روایت میشود. تولستوی با تلفیق داستان شخصی و رویداد تاریخی، نظریه جبر تاریخی خود را بسط میدهد؛ تاریخ را نه «مردان بزرگ»، که نیروی ناشناخته «توده ها» میسازند. شخصیت های اصلی در جستجوی معنای زندگی اند؛ پیر بزوخف در فراماسوئری و اسارت، آندره بالکونسکی در میدان نبرد و مرگ، و ناتاشا روستوا در عشق و مادری. صحنه شکار گرگ، مرگ شاهزاده آندره و تأملات پیر در اسارت از اوج های ادبیات جهان است. تولستوی خود این اثر را «نه رمان، نه منظومه و نه تاریخ»، که «آنچه نویسنده میخواست و توانست بیان کند» نامیده.

- دور دنیا در هشتاد روز (Around the World in Eighty Days): ژول ورن؛ ۱۸۷۲ م؛ مشهورترین رمان ماجراجویانه ژول ورن که نماد پیشرفت فناوری و شور جهانگردی در عصر ویکتوریا است. فیلیاس فاگ انگلیسی با وسواس ریاضی، با اعضای باشگاه اصلاحات لندن ۲۰ هزار پوند شرط میبندد که میتواند در ۸۰ روز، دور دنیا را با استفاده از قطار و کشتی بپیمايد، او همراه با پاسپارو، خدمتکار تازه استخدام شده، سفری نفس گیر را آغاز میکند، در حالی که کارآگاه فیکس آن ها را در سراسر جهان تعقیب میکند. ورن با تلفیق جغرافیای دقیق و طنزی ملیح، نقدی بر کلیشه های ملی و باور به برتری غرب ارائه میدهد. این رمان با پایانی هوشمندانه و اقتباس های سینمایی متعدد، به نماد جاودانه ماجراجویی مدرن بدل شده است.

- برادران کارامازوف (The Brothers Karamazov): فیودور داستایفسکی؛ ۱۸۸۰ م؛ اوج رمان فلسفی و الهیاتی در ادبیات جهان که واپسین و بزرگترین اثر داستایفسکی است. داستان حول پدرسالاری کارامازوف و سه پسر قانونی اش میچرخد: دیمیتری (نماد شور مهرباننده)، ایوان (روشنفکر ملحد) و آلیوشا (راهب جوان و نماد عشق معنوی). پسر نامشروع، اسمردیاکوف، با الهام از فلسفه ایوان مبنی بر «اگر خدا نیست، همه چیز مجاز است»، پدر را میکشد. در این رمان پلیسی - فلسفی، برزخی از پرسش های بی پایان (مسئله شر، وجود خدا، اختیار انسان و معنای رنج بی گناهان) آفریده شده. ایوان با نقل «شعر پرسشگر بزرگ» در فصل «تمرد»، مسیح را به دلیل آزادی بخشیدن به انسان محاکمه میکند. این فصل از عمیقترین متون الحادی - ایمانی تاریخ ادبیات است.

- مائده های زمینی (Les Nourritures terrestres): آندره ژید؛ ۱۸۹۷ م؛ از آثار مهم ادبیات فرانسه در گذار از قرن نوزدهم به قرن بیستم است که در قالب نثر شاعرانه، دعوتی به رهایی فرد از قید سنت ها و تجربه مستقیم زندگی ارائه میکند. ژید در این اثر با خطاب قرار دادن شخصیت خیالی ناتانائیل، بر لذت شناخت جهان، آزادی اندیشه، کشف زیبایی های طبیعت و ارزش لحظه های زندگی تأکید میکند. کتاب برخلاف آثار اخلاقی رایج زمان خود، انسان را به جستجوی تجربه شخصی و شکل دادن به مسیر مستقل زندگی فرا میخواند. مائده های زمینی با زبان شاعرانه و اندیشه فردگرایانه خود، تأثیر زیادی بر نویسندگان پس از ژید گذاشت و از آثار مهم ادبیات مدرن فرانسه به شمار میرود.

- پیامبر (The Prophet): جبران خلیل جبران؛ ۱۹۲۳ م؛ یکی از مشهورترین آثار ادبیات عرفانی و فلسفی قرن بیستم است که در قالب مجموعه ای از گفتارهای شاعرانه، دیدگاه های نویسنده درباره موضوعات بنیادین زندگی انسان را بیان میکند. کتاب روایت بازگشت پیامبری به نام المصطفی به سرزمین خود است که پیش از سفر، درباره عشق، ازدواج، کار، آزادی، مرگ، دوستی و دیگر جنبه های زندگی با مردم سخن میگوید. جبران با تلفیق اندیشه های شرقی، مسیحی و عرفانی، اثری پدید آورده که بیشتر بر تجربه درونی و معنای زندگی تمرکز دارد. پیامبر به دلیل زبان شاعرانه، مضامین جهانی و قابلیت ارتباط با مخاطبان فرهنگ های مختلف، یکی از پرخواننده ترین آثار ادبی معاصر جهان به شمار میرود.

- خوشه های خشم (The Grapes of Wrath): جان اشتاین بک؛ ۱۹۳۹ م؛ رمانی که برنده جایزه پولیتزر شد و از دل گزارش های روزنامه نگارانه اشتاین بک از اردوگاه های کارگران مهاجر در کالیفرنیا الهام گرفته است. داستان خانواده جود را روایت میکند که در پی رکود بزرگ و طوفان های گردوغبار از مزرعه خود در رانده میشوند و در جستجوی کار به کالیفرنیا کوچ میکنند. کتاب با تناوب میان فصل های روایی و فصل های مقاله گونه، مصیبت یک خانواده را به حماسه جمعی صدها هزار آواره گره میزند. جودها به جای بهشت موعود با گرسنگی، استثمار دستمزدها و خشونت پلیس روبرو میشوند. پایان تکان دهنده کتاب، نماد جاودان همبستگی انسانی در برابر شرارت «طمع حرام زاده ها» است.

- شازده کوچولو (Le Petit Prince): آنتوان دو سنت اگزوپری؛ ۱۹۴۳ م؛ یکی از مشهورترین آثار ادبی قرن بیستم است که در قالب داستانی ساده و خیال انگیز، مفاهیمی عمیق درباره عشق، دوستی، تنهایی، مسئولیت و معنای زندگی انسان را بیان میکند. داستان درباره خلبانی است که در بیابان با شاهزاده کوچکی از سیاره ای دور آشنا میشود و از طریق گفت و گوهای او، نگاه کودکان و متفاوتی به جهان و رفتار بزرگسالان آشکار میشود. اگزوپری با استفاده از نمادها و روایت تمثیلی، نقدی ظریف بر مادی گرایی، قدرت طلبی و فراموشی ارزش های انسانی ارائه میکند. شازده کوچولو به دلیل زبان شاعرانه، سادگی ظاهری و عمق فلسفی، اثری جهانی است که مخاطبان کودک و بزرگسال را همزمان جذب کرده است.

- صد سال تنهایی (One Hundred Years of Solitude): گابریل گارسیا مارکز؛ ۱۹۶۷ م؛ شاهکار رئالیسم جادویی که حماسه تراژیک - کمیک خانواده بوئندیا را در هفت نسل و در دهکده خیالی ماکوندو روایت میکند. مارکز تاریخ واقعی آمریکای لاتین (استعمار، جنگ های داخلی، استثمار) را با عناصر شگفت انگیز (صعود دختری به آسمان، طوفان پروانه های زرد، بارانی که چهار سال میبارد) درمی آمیزد. زمان در این رمان نه خطی، که چرخه ای است: نسل ها نام ها، سرنوشت ها و گناهان نیاکان را تکرار میکنند. تنهایی، گریزناپذیر و موروثی، تقدیر همه شخصیت هاست. کشف رمز طومارهای پیشگویی در پایان داستان، همزمان با نابودی ماکوندو، این رمان را به تمثیلی ابدی از تکرار تاریخ و انزوای جوامع بدل کرده است. مارکز برای این اثر جایزه نوبل ادبیات گرفت.

- آواز سلیمان (Song of Solomon): تونی موریسون؛ ۱۹۷۷ م؛ شاهکار تونی موریسون، برنده جایزه نوبل ادبیات، که داستان جستجوی هویت و ریشه های خانوادگی را در بستر تجربه سیاه پوستان آمریکا روایت میکند. قهرمان داستان، میکالان «میلک من» دد، جوان سیاه پوستی از طبقه متوسط میشیگان، در سفری نمادین از شمال صنعتی به جنوب روستایی، پرده از راز نیاکان خود برمیدارد. عنوان کتاب به روایت پرواز بردگان آفریقایی اشاره دارد که افسانه وار از مزارع به سوی آزادی پر کشیدند. موریسون با تلفیق رئالیسم و اسطوره، مضامینی چون نژادپرستی، خشونت، میراث بردگی و قدرت جامعه زنان را میکاود. این رمان تصویری شاعرانه و تأثیرگذار از تبار و هویت در آمریکای معاصر است.